

PROFESSOR KRISTJAN KURE

EESTI KEELE GRAMMATIKA

KESKKOOLI X KLASSILE

I
VIHK

RK „PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

Prof. K. KURE

EESTI KEELE GRAMMATIKA

SÜNTAKSI II OSA
ja
SEMASIOLOOGIA

KESKKOOLI X KLASSILE, ÕPETAJATE SEMINARIDELE
ja ÕPETAJATE INSTITUUTIDELE

I VIHK

~~3313~~

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“
TALLINN 1948

A-17456

Eessõna.

Käesolev eesti keele õpik, mille põhiliseks osaks on liitlause-õpetus, on koostatud nõukogude keeleteaduse põhimõtete kohaselt. Peale keeleõpetuse praktilise eesmärgi on erilist tähelepanu pööratud grammatika üldhariduslikule küljele. Emakeeleõpetus on vaja korraldada nii, et õpilased harjuksid vormis nägema ka sisu, mõtlema keelenähtuste üle ja suhtuma teadlikult keelefaktidesse. Teatavasti etendab keel tähtsat osa inimeste elus kui «praktiline reaalne teadvus» (Marx, Engels). Keel on seotud mõtlemisega, ta on mõtlemise teostamise vorm ja seepärast ei saa teda õpetada skemaatiliselt, formalistlikult, lahus mõtlemisest ja selle arenemisest, vaid koos mõtlemisega, vaadeldes mõtlemist ja keelt kui sisu ja vormi dialektilist ühtsust. Keel on lahutamatu seotud inimese kogu vaimse tegevusega, sest ta on mõtte tööriist. Keel on ühtlasi ka «inimeste tähtsaim suhtlemisvahend» (Lenin) ning «arenemise ja võitluse tööriist» (Stalin). Sellega seletubki emakeele kui õppeaine määratu suur üldhariduslik, kasvatuslik ja praktiline tähtsus. Käesolevas raamatus on antud oluline koht elava keele analüüsile, et õpetada õpilasi mõtlema.

Grammatiliste kategooriate defineerimisel ja üldiste süntaktiliste nähtuste seletamisel on raamatus lähtutud nõukoguliku keeleteaduse põhimõtete järgi koostatud akad. Štšerba vene keele lauseõpetusest.

Näidete ja harjutuste materjal on valitud suuremalt osalt nõukogude eestikeelsest poliitilisest kirjandusest ning eesti

klassikute ja eesti nõukogude kirjanike teostest. Mõned skeemid ja tabelid ning üksikud näited on võetud vanematest eesti keele lauseõpetustest.

Emakeele õpik X klassile ei tohi ainult korrata seda, mida õpilased on VII klassis lauseõpetuse alal omandanud, vaid, korrates vana uues süsteemis, peab ta õpilaste teadmisi süvendama ja laiendama. Seejuures tuleb kasutada ka teisi töömeetodeid ja anda õpilastele rohkem iseseisvat tööd.

Õpiku koostamisest võtsid osa sm-d M. Tedre ja J. Väinaste. Sm. Tedre'lt on lauseõpetuse osas enamik kirjavahemärkide juhiseid, rida tabelleid, skeeme ja harjutusi. Sm. Väinastelt on tähendusõpetuse osas enamik näiteid ja harjutusi.

Esimene osa.

I. Koondlause.

§ 1. Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed.

Lauses võib olla ühe öeldise puhul mitu alust või ühe aluse puhul mitu öeldist. Samuti võib ka ühes lauses olla mitu lause kõrvalliiget ehk laiendit, millel on ühesugune suhe ühesse ja samasse sõnasse lauses ning mis vastavad ühele ja samale küsimusele.

1. *Kui ilusad on sinu mäed ja orud, metsad ja laaned, järved ja jõed!* (A. Kitzberg.) (Selles lauses on üks öeldis ja mitu alust.)

2. *Eesliini kaevikutes kõik värises, põrus, kõikus.* (E.Männik.) (Siin on üks alus ja mitu öeldist.)

3. *Töö on NSV Liidus tga töövõimelise kodaniku kohus ja auasi.* (Selles lauses on kaks öeldistäidet.)

4. *Kommunistlik partei on võitnud rahva armastuse, usalduse ja toetuse. Väike Arno oskab juba lugeda, kirjutada ja arutada.* (Kummagi lause öeldisel on kolm sihitist.)

5. *Õpetaja jutustas meile Lenini elust ja tööst. Nõukogude Liit võitleb järjekindlalt rahu ja demokraatia eest.* (Kummagi lause öeldisel on kaks sihitismäärust.)

6. *Sepp tagus rauda osavasti ja täte innuga. Kas teil on hõlpsam töötada õhtuti või hommikuti?* (Kummaski lauses on kaks määrust.)

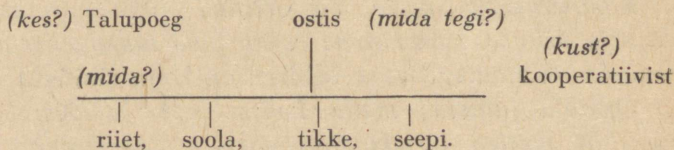
7. Töödistsiiplini ja tööjõudluse tõstmine on meie tähtsaim ülesanne käesoleval ajal. (Siin on nimisõnal tõstmine kaks täiendit.)

Lauset, milles on mitu samanimelist ja samaliigilist lauseliiget, nimetatakse koondlauseks.

Samanimelised ja samaliigilised on niisugused lauseliikmed, mis vastavad ühele ja samale küsimusele ning suhtuvad ühtemoodi ühesse ja samasse sõnasse lauses. Eespool toodud lauseis on samaliigilised alused, öeldised, sihitised jne. Kuid on niisuguseid samanimelisi lauseliikmeid, mida ei saa lugeda samaliigilisteks. Lauses *Uusmaasaaja kavatseb osta hobuse* on küll kaks sihitist, kuid üks neist on nimisõnaline, teine pöörd sõnaline ning üks neist laiendab teist (*hobuse* laiendab sõna *osta*). Seega on sihitised siin eriliigilised ja lause ei ole koondlause. Lauses *Mete külast läks sügisel palju inimesi metsa tööle* on neli määrust (*külast, sügisel, metsa, tööle*), kuid need määrused ei ole samaliigilised. Siin on kaks kohamäärust, millest kumbki vastab eri küsimusele, üks aja- ja üks otstarbemäärus.

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ei alistu üksteisele, s. t. nad ei sõltu grammatiliselt üksteisest.

Samaliigilised lause kõrvalliikmed alistuvad ühtemoodi põhisõnale, on temast sõltuvad.

Kui koondlauseis on mitu täisalust, siis on öeldis alati mitmuses. *Nisu, rukis ja oder valmisid peaaegu ühel ajal*. Kui lauses on mitu osaalust, siis on öeldis ainsuses ka sel korral, kui osaalused on mitmuses. *Tramme, autosid ja trollibusi liigub pealinna tänavatel*.

Samanimelistel ja samaliigistel lauseliikmetel võivad olla oma seletavad sõnad ehk laiendid, s. t. nad võivad olla laiendatud. Näit. *K. Marx soovitas kommunistide parteile tungivalt talurahvast mitte silmapaari vahele jätta, ta proletariaadi poole võita ja kindlustada endale tema poolehoid tulevases proletaarses revolutsioonis.* (Selles lauses on samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed *mitte jätta, võita ja kindlustada*, kuid igaühel neist on rida laiendeid, millega nad koos moodustavad koondlause osad.)

Lauses võib olla samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete rühmi. *Paar meest tulid rehalast, läksid lauta, väljusid, käisid keldris, aidas, põõningul.* (Siin on kaks rühma samanimelisi ja samaliigilisi lauseliikmeid: neli öeldist ja viimasel öeldisel kolm kohamäärust.)

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed koondlauses on harilikult väljendatud ühesuguste sõnaliikidega, millel on ühesugused grammatilised vormid. Mõnikord võivad nad olla väljendatud ka mitmesuguste grammatiliste vormidega, kuid nad vastavad ühele ja samale küsimusele ning suhtuvad ühtemoodi ühesse ja samasse sõnasse. Näit. *Mees oli suure kasvuga, tugev ja alati abivalmis oma seltsimeeste vastu.* (*Kasvuga, tugev, abivalmis* on öeldistäited.)

Harjutused 1 ja 2.

§ 2. Sidesõnad koondlauses.

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed võivad üksteisega olla ühendatud sidesõnade abil ja ka ilma nendeta.

1. *Kevad, suvi, sügis ja talv vahelduvad igal aastal.*
2. *Venda ega õde polnud täna koolis.*
3. *Nii vanad kui (ka) noored olid heinamaale läinud.*
4. *Kas sa tuled metega kinno või jääd koju?*
5. *Tuba oli avar, soe ning päikesepaisteline.*
6. *A. Kitzbergi «Veli Henn» on novell ehk uudisjutt.*

Tarvitatavamad sidesõnad, mis seovad samanimelisi ja samaliigilisi lauseliikmeid, jagunevad oma tähenduselt ühendavateks, eraldavateks ja vastandavateks.

1. Ühendavaid sidesõnu **ja**, **ning**, **nii(hästi)**... **kui (ka)**, **ega**, **kui (ka)** tarvitatakse kahe samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ühendamiseks, kui neil liikmetel on lauses samaväärne tähendus.

1. *Unt ja Kasemets olid valimiskomisjoni liikmeteks.*
2. *Kõik õpetajad, õpilased ning lastevanemad võtsid koolipeost osa.* 3. *Nii soo kui ka heinamaa olid alles vee all.* 4. *Ma ei ole täna haige ega terve.*

Sidesõna **ja** või **ning** viimase samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ees näitab, et loetelu lõpeb sellega.

Sidesõnade **ja** ja **ning** vahel on väike erinevus. Sidesõna **ning** esineb enam tähenduses **ja ühtlasi, ja seega, ja järelikult**. Näit. *Õpilane töötas hoolikalt ning suure pingsusega* (tähendab *ja ühtlasi suure pingsusega*). *Vitulikunstnik andis meie linnas oma kolmanda ning viimase kontserdi.*

Stiililistel kaalutlustel võib sidesõnu **ja** ja **ning** tarvitada ka võrdses tähenduses, et vältida sellega **ja** liigset korduvust. Näit. *Peol oli mehi ning naisi ja eestlasi ning venelasi.*

Sidesõna **ega** tarvitatakse lauses, mille öeldis on eitavas kõnes. (Ta on tekkinud sõnadest **ei ka**.) Näit. *Ta ei leidnud seal kirvest ega vasarat. Poiss ei lugenud ega kirjutanud.*

2. Eraldavaid sidesõnu **ehk, või, kas**... **või** tarvitatakse kahe samanimelise ja samaliigilise lauseliikme sidumiseks, millest üks võib teise asemel olla.

Sidesõna **ehk** ühendab samatähenduselisi sõnu, kuna sidesõna **või** ühendab vastandlikke, erineva tähendusega sõnu. Sidesõna **või** näitab, et samanimelistest ja samaliigilistest lauseliikmetest on ainult üks võimalik. Näit. *Võõrkeele õpikud on alati varustatud sõnastiku ehk vokabulaariga. Kas täna on väljas soe või külm? Kas te soovite teed või kohvi?*

Sidesõna **või** võib ka peaaegu samasisuliste mõistete vahel esineda, kui ta tähendab **või õigemini**. Näit. *Õpetaja esines kõnega ühel koosolekul või mittingul.*

3. Vastandavaid sidesõnu **vaid, mitte (ainult) ... vaid (ka), kuid** tarvitatakse samanimelise ja samaliigilise lauseliikme **v a s t a n d a m i s e l** teisele.

Sidesõna **vaid** on eituse järel, kusjuures see lauseosa, mille ees on sidesõna **vaid**, muutub sisuliselt jaatavaks. Näit. *Talupoeg ei soovinud osta mitte äket, vaid atra.* (Talupoeg soovis atra osta.)

Paarissidesõnade **ni(hästi) ... kui (ka), kas ... või, mitte (ainult) ... vaid (ka)** esimene osa seisab ühe, teine teise samanimelise ja samaliigilise lauseliikme ees. *Ajalehed on kas laua peal või kapi otsas.*

Märkus. Peale eespool mainitud sidesõnade tarvitatakse koondlause samanimeliste ja samaliigiliste liikmete sidumiseks veel sõnu *ometi, samuti, järelikult, eriti* jt.

Harjutused 3 ja 4.

§ 3. Kirjavahemärgid koondlauses.

Kirjas eraldatakse korduvad alused, öeldised ja öeldistäited koondlauses alati komaga, kui neid ei ühenda sidesõnad **ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, ni(hästi) ... kui (ka)**. Näit. *Aurumasin, raadio, elektervalgustus ja rida muid äärmiselt tähtsaid tehnikasaavutusi on vene teadlaste töövilt. Vesi jooksis, vahutas, kees suurvee ajal jões. Meie noorsugu olgu töökas, julge ja elurõõmus.*

Samaliigilised sihitised ja samaliigilised ning samatähenduselised määrused ja täiendid¹ eraldatakse üksteisest komaga, kui nende vahel puuduvad sidesõnad **ja, ning, ega, ehk, või, kui ka, ni(hästi) ... kui (ka)**.

¹ Täienditest on jutt eespool, vt. § 4.

Erinimelisi lauseliikmeid lihtlauses üksteisest kunagi komaga ei eraldata (näiteks alust öeldisest, alust sihitisest, öeldist sihitisest, määrust öeldisest, täiendit alusest või sihitisest jne.). Samuti ei eraldata üksteisest komaga samanimelisi, kuid eriliigilisi lauseliikmeid, näiteks nimisõnalist sihitist pöördõnalisest, ajamäärust kohamäärusest jne. Näit.:

1. *Me peame lastes arendama tahet, püüdu ja oskust korrallikku tööd teha.* (Sihitised *tahet, püüdu ja oskust* on samaliigilised ja laiendavad sõnu *peame arendama*, kuna sõnad *korrallikku tööd teha* laiendavad sihitisi *tahet, püüdu ja oskust*.) *Isa käskis puid saagida, lõhkuda ja kööki tuua.* (Sihitised *saagida, lõhkuda, tuua* on samaliigilised, kuid sihitis *puid* on eri liiki.)

2. *Ekskursioon jõudis Moskvasse laupäeval, 16. augustil 1947. a. kell 10 hommikul.* (Ajamäärused *laupäeval ja 16. augustil* tähendavad sama päeva, s. o. nad on samatähenduselised ja nad eraldatakse kirjas komaga, kuna teised ajamäärused selles lauses on eritähenduselised.)

Kui samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on ühendatud sidesõnaga *ja, ning, ega, ehk, või, kut ka, nii (hästi) ... kui (ka)*, siis koma nende eraldamiseks ei tarvitata. Näit. *Ilm oli õhtul udune ja külm. Tööta järjekindlalt ning hoolikalt! Tollest metsast ei saa läbi auto ega vankriga. Täiend ehk atribuut alistub nimisõnale. Kas te õpite koolis inglise või saksa keelt? Nii isa kui ema olid läinud koosolekule. Professor ise kui ka tema assistent olid üliõpilastega laboratooriumis.*

M ä r k u s. Sidesõnas *nii(hästi) ... kui ka* ei või enne sõna *kui* asetada koma, sest ta võrdub umbes sidesõnaga *ja*, mida ta võib asendada. Näit.: *Nii isa kui ka poeg võtsid osa Nõukogude Liidu rahvaste Suurest Isamaasõjast saksa fašistlike röövvalitajate vastu.* (Vrd. *Isa ja poeg võtsid osa ...*)

Kui samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed on ühendatud vastandava sidesõnaga või siduva ja seletava sõnaga **kuid, vaid, aga, ent, ainult, samuti, eriti, järelikult, ometi** jt., siis pannakse nende ette koma. Näit. 1. *Ma ei sõida täna, vaid homme.* 2. *Nad lootsid linna jõuda õhtuks, kuid ei jõudnud.* 3. *Ma teda ennast ei näinud, küll aga tema venda.* 4. *Peopesa, eriti sõrmede nahk on väga tundlik.* 5. *Eestlased, lätlased, leedulased, samuti kõik teised NSV Liidus elavad rahvad hääletasid valimistel üksmeelselt kommunistide ja partettute bloki kandidaatide poolt.*

Märkus. Mõne eespool mainitud siduva või seletava sõna ees võib mõnikord olla sidesõna **ja, ning, ega, ehk, või.** Nende ette koma ei panda. Näit. *Eestlased, lätlased, leedulased ning samuti kõik teised NSV Liidus elavad rahvad hääletasid....*

Kui samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete juurde kuuluvad ka laiendid, siis eraldatakse need lauseliikmed ühes laienditega komaga.

Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ilma laienditeta	Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed ühes laienditega
1. Kapis leidus kindaid, sokke ja rätte. 2. Küll see poiss võis suusutada, uisutada, joosta ja hüpata!	1. Kapis leidus kirjusid kindaid, halle sokke ja mitmevärvilisi rätte. 2. Küll see poiss võis hästi suusutada, osavasti uisutada, kiiresti joosta ja kaugele hüpata!

Harjutus 5.

§ 4. Samaliigilised ja eriliigilised täiendid.

Ühe nimisõna juurde kuuluvad täiendid ei ole alati samaliigilised, seepärast neid ei eraldata ka komaga.

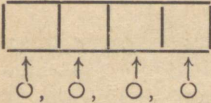
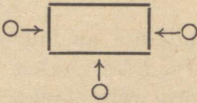
1. Täiendid on samaliigilised, kui loetellakse esemete eri liike. Näit. *Aasal kasvas siniseid, punaseid, kollaseid ja valgeid lilli.* Niisugustel juhtudel kuulub iga täiend ainult osale esemetest, mis on nimisõnaga väljendatud. (Osa lilli oli siniseid, osa punaseid jne.) Näit. *Meie ajalooõpetaja loeb eesti-, vene-, soome- ja saksakeelseid raamatuid.* (Täiendid väljendavad keeli ja on seega samaliigilised, kusjuures iga täiend kuulub osale raamatutest.) *Õpilane ostis sinist, punast ja musta tinti.* (Täiendid väljendavad tindi eri liike ja seega iga täiend kuulub osale tindist.)

2. Täiendid on samaliigilised ka siis, kui kõik täiendid määravad eset või esemeid ühest küljest või kui teine ja järgnevad täiendid tugevdavad esimest. Näit. *Soojad, päkesepeatstelised päevad olid möödunud.* (Mõlemad täiendid iseloomustavad süviseid päevi, olles seotud ühise tunnusega.) *Viimase paari aasta jooksul on linna peatänavasse ehitatud palju suuri, kuuekordseid maju.* (Täiend *kuuekordseid* tugevdab esimese täiendi *suuri* tähendust.)

3. Täiendid on eriliigilised, kui nad määravad asja mitmest küljest, mitmesuguste suhete poolest või väljendavad asja mitmesuguseid omadusi. Näit. *Mehel oli seljas pikk must lambanahkne kasukas.* (Täiend *pikk* näitab kasuka suurust, *must* — värvi, *lambanahkne* — materjali. Nende täiendite vahele ei panda sidesõna **ja**.)

Eriliigilisi täiendeid ei eraldata üksteisest komaga.

Täiendid.

Samaliigilised	Eriiigilised
<p>1.</p> <p>Täiendid on samaliigilised, loetlevad esemete eri liike; iga täiend kuulub põhisõnaga väljendatud esemete osale, näit. mustad, hallid, kollased ja pruunid kingad (mustad kingad, hallid kingad jne.).</p> <p style="text-align: center;">Eraldatakse komaga.</p>	<p>2.</p> <p>Täiendid on eriliigilised, määravad eset mitmest küljest; eelmine täiend seletab nimisõna koos täienditega, näit. kallid mustad lakknahast kingad.</p> <p style="text-align: center;">Komaga ei eraldata.</p>

M ä r k u s. Koma panek või ärajätmine kahe täiendi vahel võib muuta lause mõtte. Võrrelge: 1. *Raamatust ilmus uus parandatud trükk* (täheb üks parandatud trükk juba oli, nüüd ilmus uus parandatud trükk). 2. *Raamatust ilmus uus, parandatud trükk* (täheb uus trükk, mis on parandatud).

Lauses *Me ehitame uut, sotsialistlikku ühiskonnakorda* ei saa koma ära jätta, sest see kord on uus ja sotsialistlik samal ajal, mitte aga uus sotsialistlik vastandina vanale sotsialistlikule korrale, mida ei ole.

Kui koondlauses on mitu samanimelist ja samaliigilist täiendit, mis ühe põhisõna juurde kuuluvad liitsõna osadena, siis antakse põhisõna ainult koos viimase täiendiga, kuna eelmiste täiendite järel on sidekriips. Näit. *Õuna-, pirni-, ploomi- ja kirstpuud kasvavad mete aedades. EK(b)P Keskkomitee pleenumil arutati majandus- ja kultuuriküsimusi.*

Kui koondlauses on mitu samanimelist ja samaliigilist põhisõna, mida laiendab üks täiend liitsõna osana, siis esineb see täiend koos esimese põhisõnaga, kuna järgmiste põhisõnade ette pannakse sidekriips. Näit. *Ametiühingu komitee varustab kultuuritöö aktiivistide kursusi õppejõudude ja raamatutega.*

Koondlause analüüsist.

Koondlause analüüsimisel tuleb samuti kui lihtlause puhul lähendada ühisele küsimusele vastavatest ühtekuuluvatest sõnarühmadest, mida hiljem võib omakorda veel üksikasjalisemalt analüüsida. Näiteks lauses *Nõukogude kord // seab // teadusele, kirjandusele ja kunstile // uued, vastutavad ülesanded* võime eraldada alusrühma *Nõukogude kord* (vastab küsimusele *mis?*), öeldise *seab*, rea sihitismäärusi *teadusele, kirjandusele ja kunstile* (vastavad küsimusele *millele?*) ja lõpuks sihitisrühma *uued, vastutavad ülesanded* (vastab küsimusele *mis?*). Neis rühmades võib üksikasjalisemal analüüsimisel omakorda eraldada vastavad täiendid, näit. *Nõukogude* on formaalselt täiendiks sõnale *kord*; *uued, vastutavad* on täiendiks sõnale *ülesanded*.

Samuti võib vaadelda ka järgmisi lauseid.

1. *Ühistud // muretsevad // oma liikmeile // vajalikke masinaid, / põllutööriistu, / kunstväetist / ja kõike muud.*

2. *Marksismi tekkimine // oli teadusliku mõtte suurim saavutus, / tõeline avastus, / põhjalik revolutsioon teaduses, / filosoofias / ja maa ilmatunnetuses.*

3. *Õhtuti // istus // see mugava olemisega, / juba kergelt hõbetama lõovate juustega / ja pisut vimmas seljaga / mees // väikese kajuti-laua taga.*

Harjutused 6—12.

§ 5. Kokkuvõtvad sõnad koondlauses.

Samanimeliste ja samaliigiliste lauseliikmete ees või järel võib olla kokkuvõttev sõna. Näit. 1. *Meie metsades esinevad järgmised lehtpuude liigid: kased, haavad, lepad, tammed, vahtrad, saared ja jalakad.* 2. *Kased, haavad, lepad, tammed, vahtrad, saared ja jalakad — kõik need lehtpuude liigid kasvavad meie metsades.*

Kokkuvõtvad sõnad on loetelu liikmete suhtes sugumõisted.

Nii näiteks on mõisted *kask, tamm, vaher* jt. liigimõisted sugumõiste *lehtpuu* suhtes.

Kokkuvõtavad sõnad vastavad samale küsimusele, millele vastavad samanimelised ja -liigilised lauseliikmed. Üldistus võib olla väljendatud sõnaühendiga või ühe sõnaga, näit. ... järgmised koduloomad: *hobune, lehm, lammas* jt.; ... kõrsviljad: *nisu, rukis, kaer, oder* jt.

Kokkuvõtivateks sõnadeks võivad olla ka umbmäärased asesõnad. Näit. 1. *Õppejõud, üliõpilased, teenistujad ja tehniline personal* — kogu instituudi pere oli avaaktusele kokku tulnud. 2. *Pimedas ei olnud midagi näha: ei puid ega põõsaid, maja ega aeda.*

Harjutused 13 ja 14.

§ 6. Kirjavahemärgid kokkuvõtivate sõnade ees ja järel.

Kui samanimelised lauseliikmed esinevad loetelu kujul kokkuvõtva sõna järel, siis pannakse nende ette koolon (kaksikpunkt).

Kokkuvõttev sõna võib loetelu ees ka puududa.

1. *Kirjandusteosed on kolmesugused: lüürilised, eepilised ja dramaatilised.* 2. *Läänemere-soome rahvaste hulka kuuluvad: soomlased, eestlased, liivlased, karjalased, vepslased ja vadjalased.* 3. *Järvemaal on kolm linna: Paide, Türi ja Tapa.* 4. *Komisjon otsustas: 1) kuulata sm. N. aruande kirjandusringi tööst, 2) kontrollida eelmise koosoleku otsuse täitmist, 3) ...*

Kui loetelu järel on mingi kokkuvõttev sõna, näit. *kõik, midagi, see, need, siin, seal, ei miski* jt., siis pannakse selle kokkuvõtva sõna ette mõttekriips. Näit. 1. *Komandörid, sõdurid, vabrikutöölised* — kõik võtsid üldisest rongkäigust osa. 2. *Kehalt kõhnavõitu, mitte pikk, aastailt üle kolmekümne, valget verd, harv habe lõua otsas, silmad kissis* — niisugune oli see Vargamäe Tagapere. (A. H. Tammsaare.) 3. *Põllul aasal, metsas* — seal ta armastab töötada.

Lühema loetelu korral, mille ees puudub kokkuvõttev sõna, koolonit ei tarvitata. Näit. *Meie atas kasvas õuna-, pirni- ja ploomipuid.*

Kui loeteldud lauseliikmed on jaotatud rühmadesse, eraldatakse need üksteisest semikooloniga (punktkomaga). Näit. *Soome-ugri rahvaste hulka kuuluvad: ungarlased, mansid, handid (ugrilaste rühm); saamid; komid ja udmurdid (permlaste rühm); marid ja mordvalased (volga-soomlaste rühm); soomlased, eestlased, liivlased, karjalased, vepslased ja vadjalased (läänemere-soomlaste rühm).*

Harjutus 15.

§ 7. Kokkuvõtte kirjavahemärkide tarvitamisest koondlauses.

Missugustel tingimustel (millal?)	milline kirjavahe- märk esineb
1) Korduvate (samaliigiliste) aluste, öeldiste, öeldistäidete vahel, kui nende vahel ei ole sidesõna <i>ja, ning, ega, ehk, või, nii ... kui (ka)</i>	koma (,)
2) Samaliigiliste sihitiste, samatähenduseliste täiendite ja määruste vahel, kui nende vahel ei ole sidesõna <i>ja, ning, ega, ehk, või, nii ... kui (ka)</i>	
3) Kui samanimeliste lauseliikmete vahel ei ole sidesõna <i>ja, ning, ega, ehk, või, nii ... kui (ka)</i> , vaid muu sidesõna või siduv või seletav sõna, näit. <i>kuid, vaid, aga, ent, eriti, samuti</i> jne.	
4) Samanimelistest lauseliikmetest moodustatud loetelu ees	koolon (:)
5) Loetelu alajaotuste vahel	semikoolon (;)
6) Lause alguses olevale loetelule järgneva kokkuvõtva sõna (<i>kõik, need, see, ei miski, seal</i> jne.) ees	mõttekriips (—)

Harjutused 16 ja 17.

Teine osa.

II. Liitlause.

§ 8. Liitlause mõiste ja liigitus.

Lause on suhtlemisühik, mis sõnadega väljendab tervikliku mõtte.

Lause, mis väljendab ainult ühe mõtte, on lihtlause. Kuid mõtteid, mis üksikute lihtlauseetega on väljendatud, võib seada üksteisega tihedasse seosesse, nii et need lihtlausead, mis üksikuid mõtteid sisaldavad, ühinevad üheks liitlauseks. Liitlause moodustab mõtte ja intonatsiooni poolest ühtse tervikliku suhtlemisühiku, kuid oma ehituse poolest koosneb ta kahest või enamast lihtlausest.

Lihtlause	Liitlause
1. Mustad pilved katsid taevast. Varsti hakkas sadama.	1. Mustad pilved katsid taevast ja varsti hakkas sadama.
2. Lapsed luurasid altkulmu. Ablas kiir tungis mõlema silmist.	2. Lapsed luurasid altkulmu, ablas kiir tungis mõlema silmist. (<i>E. Vilde.</i>)
3. Eesti kodanlus oli Lääne-Euroopa imperialistide tee-	3. Eesti kodanlus oli Lääne-Euroopa imperialistide tee-

Lihtlause	Liitlause
<p>ner. Ta oli võimu juurde upitatud lääne imperialistide poolt. Viimaste huvides oli luua rida nn. «puhverriike» Nõukogude Liidu piiril. Siit lootsid nad esimesele sotsialistlikule riigile kallale tungida.</p> <p>4. Eesti kodanlus sõltus täiel määral oma peremeestest majanduslikult, poliitiliselt ja ideoloogiliselt. Mingisugusest eesti rahva iseseisvusest tol ajal ei saa juttugi olla.</p>	<p>ner ja ta oli võimu juurde upitatud lääne imperialistide poolt, kelle huvides oli luua rida nn. «puhverriike» Nõukogude Liidu piiril, kust nad lootsid esimesele sotsialistlikule riigile kallale tungida.</p> <p>4. Eesti kodanlus sõltus täiel määral oma peremeestest majanduslikult, poliitiliselt ja ideoloogiliselt, seepärast ei saa juttugi olla mingisugusest eesti rahva iseseisvusest tol ajal.</p>

Kahest või mitmest lihtlausest koosnevad laused nimetatakse liitlauseks.

Märkus. Nagu ülaltoodud näidetest selgub, on liitlauseesse ühendatud lihtlauseid omavahel mõtteliselt seotud. Me võime näiteks üheks liitlauseks ühendada lihtlauseid: *Isa tegi küll kodanliku Eesti ajal ööd kui päeva tööd. Rikkaks ta siiski ei saanud. Ta ei ekspluateerinud võõrast tööjõudu.*

Isa tegi küll kodanliku Eesti ajal ööd kui päeva tööd, kuid rikkaks ta siiski ei saanud, sest ta ei ekspluateerinud võõrast tööjõudu.

On aga võimatu ühendada üheks liitlauseks mõtteliselt mitteseotud lihtlauseid, näit. *Meie tööstus läheb tõusuteed.*

Tuul sahistab puulehti.

Lihtlauseid ühinevad liitlauseteks rinnastumise või alistumise teel.

Liitlauset, mis koosneb samaväärsetest, üksteisest grammatiliselt sõltumata lausetest, nimetatakse rindlauseks.

Rindlauset moodustavad laused on küll mõttelt üksteisega seotud, kuid siiski niivõrd iseseisvad, et neid võib tarvitada üksikuina, ilma et lause mõte selle all tunduvalt kannataks.

Suhted lihtlausetega vahel rindlausest on samasugused nagu rinnastuvate lauseliikmete vahel. Näit. 1. *Ristikhein oli küll haruldaselt hea ja kartulid oma lopsakate pealtstega töötasid rikkalikku saaki, aga sel suvel see ei mõjutanud ühegi vargamäelase meeolelu kuigi palju.* (A. H. Tammsaare.) 2. *Sel vanal autol on küll veel haruldaselt hea mootor, kuid kummid on juba varsti läbi kulunud.*

Liitlauset, milles üks lause on teisest sõltuv ja seletab teda, nimetatakse põimlauseks.

Põimlausest üks lause alistub grammatiliselt teisele, täiendab seda, seletab mõnd teise lause sõna. Näit. 1. *Kui Nõukogude armee purustas saksa fašistlikud sõjaväed, said kõik orjastatud Euroopa rahvad vabaks.* (Siin sõltub esimene lause teisest, alistub temale. Esimene lause seletab teise lause öeldist *said vabaks*, vastates küsimusele *millal? missugusel tingimusel?*) 2. *Marksism-leninism õpetab, et igale ühiskondlikule korrale vastab ajalooliselt määratud omandivorm.* (Siin sõltub teine lause esimesest, alistub grammatiliselt temale. Ta seletab esimese lause öeldist *õpetab*, vastates küsimusele *mida?*)

Põimlause koosneb pealausest ja kõrvallausest. Seda lauset, mis teisest sõltub ja ühtlasi seda seletab, nimetatakse kõrvallauseks.

Kõrvallause on laiendiks mingile sõnale teises lauses, seletab seda ja vastab sageli samale küsimusele, millele vastab ka see sõna, mida ta seletab.

Pealauseks nimetatakse seda lauset, millele alistub ja mida täiendab kõrvallause.

Ühele pealausele võib kuuluda mitu kõrvallauset ja üht kõrvallauset võib teine kõrvallause täiendada. Näit. 1. *Kui sa venda näed, siis ütle talle, et me läksime heinamaale.* (Siin on pealause *siis ütle talle*, teised on kõrvallused ja mõlemad sõltuvad pealausest.) 2. *Tegelik elu näitab tuhandete faktide varal, et sotsialistlik kord garanteerib tõeliselt vaba ja viljaka arengu igale rahvale, kes on asunud sotsialismi ehitamisele.* (Siin on esimene lause pealauseks, teine täiendab pealause, vastates küsimusele *näitab mida?*, kolmas lause täiendab esimest kõrvallauset, vastates küsimusele *missugusele rahvale?*)

Lihtlauseid võivad olla liitlauseis ühendatud:

1) sidesõna või mõne muu siduva sõna abil, näit. *Tuleb märkida, et Eesti NSV, sovhoosidel oli juba neljanda stalinliku viisaastaku algul rohkem sigu kui sõjaeelsel aastal, sest lisaks olemasolnuile oli suurel hulgal tõupõrsaid sisse veetud liidulise alluvusega sovhoosidest. Moskva on sotsialistliku kultuuri keskus, mille poole vaatab kogu eesrindlik kultuurne inimkond.*

2) ilma sidesõnata või muu siduva sõnata, näit. *Kapitalistlikus ühiskonnas kuuluvad kultuurisaavutused kodanlausele, sotsialistlikus ühiskonnas on nad töötava rahva teenistuses. Igäühelt nõutakse tema võimete järgi, igäühele antakse tema töö järgi. Mees muheles heameele pärast: tema töö oli tunnustatud auhinna vääriliseks.*

Harjutused 18—20.

III. Rindlause ehk parataks.

§ 9. Sidesõnaga rindlause.

Lihtlauseid ühendatakse rindlauseks harilikult sidesõnade abil.

1. Ühendavad sidesõnad **ja, ning, ega**. Nende sidesõnade abil ühendatakse lauseid, mis väljendavad:

a) üheaegseid nähtusi või sündmusi, näit. 1. *Mets mühtseb tuule käes ning määndide ladvad vajuvad ja tõusevad lainetena.* 2. *Väljas oli selge ilm ja taevatähed sirendasid küla kohal.* 3. *Seal ei kasva vili ega õitse lilled.*

b) üksteisele järgnevaid nähtusi või sündmusi, näit. *Leitnant hüppas sõduri juurde ja nüüd hakkasid mõlemad automaatidest vaenlast tulistama.*

Ühendavad sidesõnad võivad väljendada ka järeldust, näit. *Ma tõukasin ust ja see avanes.*

Märkus. Sidesõnade *ja, ning, ega* tähenduse ja tarvitamise kohta vt. lk. 8.

2. Eraldavad sidesõnad *või, kas...või, ehk.* Sidesõna *või* seob erineva tähendusega lauseid. Näit. *Kas õpite saksa keelt või on teie koolis inglise keel võõrkeeleks?*

3. Vastandavad sidesõnad *aga, kuid, vaid, ent, kuna, ometi.* Nende sidesõnade abil ühendatakse lauseid, mis on oma tähenduselt üksteisele vastukäivad. Teine nähtus seatakse esimesele vastu või ta erineb millegagi esimesest. Näit. 1. *Orjamajanduslikus, feodaalses ja kapitalistlikus korras väljendab toodetud lisaprodukt ekspluateerimise vahetkordi ning läheb parasitlike valitsevate klasside kätte, aga sotsialistlikus nõukogude ühiskonnas pole lisaprodukt enam ekspluateerimise tulemuseks ning läheb täielikult kogu töörahva kätte.* 2. *Rahvamajanduse taastamisel ja arendamisel on meil kahtlemata ees suuri raskusi, kuid visaduse ja aгарusega töötades on need raskused ületatavad.* 3. *Saksa fašistlikke sõjavägesid ei purustanud mitte liitlased, vaid seda tegi Nõukogude armee.* 4. *Oma tütar saadeti peole, kuna vaenelaps pidi koju jääma.* 5. *Ta küsitles inimesi, ent need ei teadnud midagi vastata.* 6. *Ennustati küll vihma, ometi tuli ilus ilm.*

4. Seletavad sidesõnad.

Erilise rühma moodustavad seletavad laused.

Seletavate lausetega selgitatakse eelmise lause sisu või antakse seletus kogu eelmise lause mõtte kohta. Need laused on väga lähedased lausetele, mida ühendavad rinnastavad sidesõnad, ja seepärast võib neid vaadelda rindlausetena. Neid seovad sõnad **sest, seepärast, nimelt, samuti, järelikult** jt. Näit. 1. *Juba aegsasti enne päikese tõusu olime heinamaal, **sest** hein tahtis õigel ajal niitmist.* 2. *Pikne avaldab värskendavat mõju loodusele, **nimelt** ta puhastab ja jahutab õhku.* 3. *M. Veske vanemad ei osanud lugeda, **seepärast** sai ta esimese õpetuse lellelt ja selle tütrelt.*

Märkus. Neid seletavaid lauseid ei saa lugeda kõrvallauseteks, sest nad ei käi mitte eelmise lause ühe teatava lauseliikme kohta, vaid seletavad seda lauset tervikuna.

Harjutus 21.

§ 10. Kirjavahemärgid sidesõnaga rindlausel.

Kui rindlausesse kuuluvad lihtlauseid on ühendatud sidesõnadega **aga, kuid, vaid, ent, sest, seepärast, kuna, samuti, järelikult**, siis pannakse nende ette alati koma.

Kui aga rindlausel olevad laused on ühendatud sidesõnadega **ja, ning, ega, ehk, või**, siis nende ette haril. ei panda koma.

aga, kuid, vaid, ent, sest, seepärast, kuna, samuti, järelikult ees esineb koma.

ja, ning, ega, ehk, või ees puudub koma.

Talle pakuti vastutavat kõrgepalgalist kohta, **aga** tema jäi edasi tööpingi taha töötama.

Veskiratas on suurepäranen oma jõus, **kuid** ühtlasi kohutav ses ümbruses. (O. Luts.)

Kaardiväelane jutustas Sõrve sääre lahingutest **ja** lapsed kuulasid huviga.

Selle artikli on toimetaja läbi vaadanud **ning** autor ise parandanud.

Ei saadud uisutada **ega**

aga, kuid, vaid, ent, sest, seepärast, kuna, samuti, järelikult ees esineb koma.

ja, ning, ega, ehk, või ees puudub koma.

Ole nüüd pealegi kange hüppaja, **ent** õppimises olen mina sinust ees.

See ei olnudki nagu siil, **vaid** ta läikis otsekui mõni ehteasi.

olnud võimalik ka suusatada.

Kas mehel oli tõesti tõi taga **või** tahtis ta ainult vigurdada?

Märkus. Sõnade **aga** ja **vaid** ees koma puudub, kui nad ei esine sidesõnadena (ei seo rindlause osi). Näit. *Seda aga poiss ei teadnud. Ema vaid naeris selle üle.*

Rindlause esineb koma sidesõna **ja, ning, ega, ehk, või** ees järgmistel juhtudel:

1) kui **ja** ja **ning** alustavad järsult erineva, uue mõttega lause, mis eelmisega on sisuliselt vähe seotud, või kui pikemas lauses tahetakse teha suurem paus;

2) kui **ja** (või **ning**) tähendab peaaegu **aga** või **kuid** ja täidab selle aset;

3) kui **ega** tähendab **kindlasti, vist** ja täidab selle aset;

4) kui **ehk** tähendab **vahest, võib-olla** ja täidab selle aset;

5) kui **või** tähendab **vastasel korral, muidu** ja täidab selle aset.

Näit. 1. *Suur paks pilv kerkis taevasse, ja just siis kõige kibedamal heinaajal pidi ta oma jala ära nikastama. (Jala nikastamine ei ole mõtteliselt seotud pilve kerkimisega.)*

2. *Kui kuulipilduja hetkeks vaikis, kummardus välkkiirelt üks või teine meestest, ja uus granaat lendas jälle tunnelisse. (Männik.)*

3. *Oli juba möödunud peaaegu kümme tundi, ja mehi polnud ikka veel näha tagasi tulevat. (Siin **ja** tähendab*

kuid.) 4. *Mis sa muidu ootad, ega ta niikuinii tule.* (Siin **ega** tähendab **vist...ei, kindlasti...ei.**) 5. *Katsume veel, ehk jõuame valmis.* (Siin **ehk** tähendab **vahest.**) 6. *Te teete selle töö veel täna ära, või meie rühm jääb võistluses alla.* (Siin **või** tähendab **vastasel korral.**)

Märkus. Muidugi esineb sidesõnade ees koma ka siis, kui sidesõna järgneb mingile lauseosale, mis niikuinii tuleb eraldada muust lauseosast komaga, näit. *Tulge siia, poisid, ja vaadake, mis ma leidsin!* (Sidesõna ja ees olev sõna *poisid* on üte ning eraldatakse seepärast muust lausest komadega.) *Vend ütles, et tal ei ole aega meile sisse astuda, ja sõitis edasi.* (Sidesõna **ja** ees on koma sellepärast, et seal lõpeb kõrvallause.)

Harjutused 22—25.

§ 11. Sidesõnata rindlause.

Sidesõnata rindlauseks nimetatakse niisugust rindlauset, milles laused on küll ühendatud mõtteliselt üheks tervikuks, kuid lausete ühendamine ei toimu sidesõnade, vaid intonatsiooni abil.

Sidesõnata rindlauseid võivad väljendada:

1) üheaegsust, näit. *Ilm oli selge, täiskuu tõusis metsa tagant, küla magas sügavas vaikuses.*

2) järgnevust, näit. *Kuuldus vedurivile, konduktor hüppas vagunitrepile, rong hakkas liikuma.*

3) vastuseadmist, näit. *Sügis söödad, kevad kurnab.*

4) tegevust ja selle tagajärge, näit. *Nüüd tõmmati katjuuša tuli küla vallutanud SS-meeste pihta; mõne minuti pärdst olimegi külas.*

§ 12. Kirjavahemärgid sidesõnata rindlause.

1. Lühikesed, mõttelt lähedased laused, mis kuuluvad sidesõnata rindlauseesse ja väljendavad üheaegseid või üksteisele

järgnevid sündmusi, eraldatakse üksteisest komaga. Näit.

1. Päike paistis, taevas sinetas, pea kohal laulsid lõokesed.

2. Vihm läks varsti üle, päike hakkas paistma, heinalised asusid uuesti tööle.

2. Pikemad laused, mis oma koosseisult on keerulisemad, eriti kui neis juba leidub komasid, eraldatakse semikooloni ehk punktkomaga. Näit. 1. *Kolhoosi viljapõllud paistavad ääretud olevat; kolhoosnikud, endised väiketalunikud, töötavad kindla plaani järgi sotsialistlikus suurpõllumajandis nagu selle tõelised peremehed kunagi.* 2. *Seltsimees Stalini teostest leiame hiilgavaid näiteid kapitalistlike riikide välispoliitika marksistlik-leninliku analüüsi kohta; selle analüüsi põhjal on seltsimees Stalin teinud tähelepanuväärivaid prognoose rahvusvaheliste sündmuste edaspidise arenemise kohta.* 3. *Järgmisel hommikul leian heinamaalt oma õngeridva ja otsakese nõöri selle küljest; konks ja kork on kadunud* (O. Luts.)

3. Sidesõnata rindlauses esineb koolon selle lause ees, mis seletab või lähemalt määrab eelmise lause mõtet. Näit. 1. *Äpardustel ja ebaõnnestumistel on vähemalt üks hea külg: nad õpetavad inimesi ettevaatlikumaks ning ettenägelikumaks ja karastavad neid võitluseks.* 2. *15. sajandi lõpus leidis aset inimkonna ajaloos tähtis sündmus: Kolumbus avastas Ameerika.*

4. Kui järgnevas rinnastatud lauses on jäetud välja mingi lauseosa (sõnaühend), mis eelmises lauses juba esines, võib puuduva lauseosa asemele panna mõttekriipsu, eriti kui see lauseosa on pikem, s. o. koosneb mitmest sõnast. Näit. 1. *Isa lootis linnast leida parema teenistuse, ema — parema elukorteri.* (Teises lauses on välja jäetud sõnad *lootis leida*.)

Kui rindlause järgnevas osas on välja jäetud ainult ühesõnaline öeldis, siis mõttekriipsu harilikult ei tarvitata. Näit. *Isa läks tööle, poeg kooli.*

§ 13. Kokkuvõtte kirjavahemärkide tarvitamisest rindlauses.

Missugustel tingimustel (millal?)	milline kirjavahe- märk esineb.
1. Sidesõnade <i>aga, kuid, vaid, ent, sest, seepärast, kuna, samuti, ometi, järelikult</i> ees, millega algab teine lause rindlauses	koma (,)
2. Erandlikult sidesõnade <i>ja, ning, ega, ehk, või</i> ees, kui nendega algab järsult erineva, uue mõttega lause või kui neil sidesõnadel on teine tähendus	
3. Lühemate, mõttelt lähemate lausete vahel, kui nende vahel ei ole sidesõna	
4. Pikemate, koosseisult keerulisemate ja mõttelt vähem seotud sidesõnata lausete vahel, eriti kui neis esineb juba komasid	semikoolon (;)
5. Lause ees, mis eelmise lause mõtet seletab või põhjendab	koolon (:)
6. Järgnevas rinnastatud lauses väljajäetud pikema lauseosa asemel	mõttekriips (—)

Harjutused 26—28.

IV. Kiillause ehk parentees.

§ 14. Kiillause mõiste ja tarvitamine.

Vahel võib ühe lause liikmete vahele olla kiilutud teine lause või sõnaühend, mis väljendab rääkija suhtumist lauses väljendatud mõttesse või seletab seda. Niisugust lause keskele vahemärkusena, täiendusena või seletusena kiilutud lauset nimetatakse kiillauseks ehk parenteesiks. Kiillause ei ole grammatiliselt seotud selle lausega, mille liikmete vahele ta on kiilutud ja mille mõttekäigu ta oma vaheleastumisega katkestab. Näit.:

A. 1. Lähemas tulevikus, **me oteme selles veendunud**, kasvab Eesti NSV-s puuviljatoodang mitmekordseks. 2. Maailm — **nii õpetab marksism-leninism** — eksisteerib väljaspool meid ja meist sõltumata ning peegeldub meie peaajus. 3. Tootja feodaalkorra ajal — **ta on meile ka eesti ajaloost pärisorjana tuntud** — ei ole enam feodaalisanda täielikus omanduses nagu ori orjapidajal. 4. Lennul üle Atlandi ookeani (**selle lennutee pikkus on tuhandeid kilomeetreid**) osutas Nõukogude Liidu kanglane Endel Puusepp silmapaistvat mehisust. 5. Descartes (**loe: dekàrt**) oli prantsuse 18. sajandi filosoof. 6. Kreutzwald on — **nii vähemalt selgub neist andmeist, mis on ilmsiks tulnud uuemate uurimuste tulemusena** — mitmed oma teosed (**nagu „Lembitu“ jt.**) tõlkinud saksa keelest.

B. 7. Astuge **palun** tuppa. 8. Vokaalid, **näiteks (lühendatud kujul näit.) a, e, o jt.**, on kõlavamad kui konsonandid. (Siin on kiillause lühendatud kujul näit. paigutatud teise kiillause näiteks a, e, o jt. sisse.)

Kiillausetena tarvitatakse sagedamini järgmisi väljendeid: *ennäe hullu, iseenesest mõista, kes teab, mulle näib, mõtelge ometi, nagu näha, nagu öeldud, nagu tead, nit-öelda, olge hea, otse vastupidi, palun, tähendab, tõsi küll, lühidalt.*

Kiillausete hulka kuulub ka otsese kõne vahele kiilutud autori märkus, mis näitab, kes kõneleb. Näit. «Pidage meeles,» **ütles õpetaja**, «et kiillause tuleb muust lausest alati mingi kirjavadhemärgiga eraldada.»

§ 15. Kiillause kirjavadhemärgid.

Kiillause eraldatakse muust lausest kas komadega, mõttekriipsudega või sulgudega. Kiillaused, mida ei taheta eriliselt esile tõsta, ja nimelt lühemad kiillaused, eraldatakse komadega. Näit. *Sina, ma näen, oled päris tubli poiss.*

Pikemad kiillaused ja niisugused, mida soovitakse selgemalt, silmatorkavamalt esile tõsta, eraldatakse mõttekriipsudega. Näit. *Keset söögiatga — isa tahab just parajasti kausist kala võtta — tormab Endel tuppa, kiri käes.*

Seletavad ja täiendavad märkused (võörkeelsete nimede hääldamine, sõnaseletused, arvud, viited jne.) eraldatakse sulgudega. Näit. *NSV Liidus ilmub ingliskeelne ajaleht «Moscow News» (loe: Moskou njuz).*

Kiillaused nagu *palun, olge hea* jms. eraldatakse komadega, kui lause mõte nõuab nende erilist rõhutamist või esiletõstmist. Näit. *Kirjutage, palun, mulle varsti! Tulge, olge hea, siia! Just nii, palun, astuge ettepoole!*

§ 16. Kokkuvõtte kirjavahemärkide tarvitamisest kiillauses.

Missugustel tingimustel (millal?)	milline kirjavahe- märk esineb
1. Kui kiillauset ei taheta muust lausest silmatorkavalt eraldada, eriti lühemad kiillaused	komad
2. Kui kiillauset soovitakse eriliselt esile tõsta, rõhutada, eriti pikemad kiillaused	mõttekriipsud
3. Kui esinevad muud lausega väheseotud seletavad või täiendavad märkused	sulud

§ 17. *jah* ja *ei* lause algul.

Sõnad ***jah*** (*jua*) ja ***ei*** võivad kõnekeeles esineda lausena. 1. *Kas sa lähed täna teatrisse? — Jah.* 2. *Kas oled uut filmi näinud? — Ei.*

Väga sagedasti on sõnade ***jah*** ja ***ei*** järel teised sõnad, mis seletavad jaatamist või eitamist. Näit. *Kas teil on palju tööd? — Jah, tuleb pingutada, et plaan täita. Ei, täna ei ole mul suuremat teha.*

Sõnad **jah** ja **ei** lause algul eraldatakse neile järgnevaist ja neid seletavaist lauseist komaga. Näit. 1. «*Ei, ma ei räägi midagi; ma ütlen ainult, et sõidan tingimata teiega kaasa,*» ütles Petja arglikult. (L. Tolstoi.) 2. *Kas olete nõus? — Jah, olen nõus.*

Kui **jah** (**jaa**) või **ei** ees on hüüdsõna **oi** või **oh**, siis neid ei eraldata komaga jaatavast ja eitavast sõnast. Näit. *Oi jaa, me tuleme sellega varsti toime! Oh ei, sellest ei tule midagi välja!*

Harjutused 29—31.

Harjutused.

§ 1.

Harjutus 1. Leida samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed, kirjutada nende järele küsimused ja märkida, missugused lauseliikmed nad on.

1. Venelased, ukrainlased, eestlased kui ka teised Nõukogude Liidus elavad rahvad võitlesid üksmeelselt saksa fašistlike anastajate vastu. 2. Kommunistlik Noorsooühing kasvatab noortes vaprust ja püsivust, põlgust arguse ja hirmu vastu. 3. Nõukogude rahvas tegi esimesena maailmas lõpu inimese ekspluateerimisele inimese poolt, likvideeris ekspluaatorlikud klassid ja lõi uue ühiskondliku korra. 4. Patriotism on armastus viljakandvate põldude, kauniste majade, vabrikute ja tehaste, kultuurisaavutuste ja rahva ajalooliste lahingute ning võitude vastu. 5. Plaanikindel sotsialistlik majandus ei tunne tootmisanarhiat, konkurentsi, kriise, töötaolekut ja kõige sellega seotud tohutut tootlike jõudude raiskamist. 6. Ema viis liha ära, tangud ka, leiva aga pani lauale. Poeg võttis selle vastu, murdis esimese viilukakese kokku ja laskis oma teravad hambad neist mõlemast korraga läbi. (*E. Särgava järgi.*) 7. Juhan läks talli, viskas hobusele heinu ette ja silitas sõrmeotstega hobuse valget pehmet mokka. (*O. Tooming.*)

Harjutus 2. Leida samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed, tõmmata sõnale, millest nad sõltuvad, joon alla ja

kirjutada peale, milliste sõnaliikidega on need lauseliikmed väljendatud.

1. Laadimisplatvormi kasutasid poisid oma mängudeks, ronimiseks ning kolistamiseks. 2. Kirjanik E. Vilde kujutas sotsiaalset elu, klasside vahekordi, nende kokkupõrkeid ja mitmesuguseid sündmusi. 3. Töölised mõtlesid suurtest asjadest, uuest elust ja hiilgavast tulevikust. 4. Mees näris kiiresti liha, leiba, kurki. 5. See ei olnud raske, sügavast südamest tõusev ohe, vaid kerge õnnelik hingetõmme. (*O. Toomingu järgi.*) 6. Enne külvikampaania algust kutsuti kolhooside ja sovhooside vastutavad töölised maakonnalinna nõupidamisele. Rahulikult, väärikalt, mõõdukate žestidega jutustas parteiorganisaator eelseisvatest ülesannetest.

§ 2.

Harjutus 3. Jätkata lauseid, lisades samanimelisi ja samaliigilisi lauseliikmeid, ning panna nende vahele vastavad sidesõnad.

I. Ühendavad sidesõnad.

1. Meie viljapuuaias kasvavad õunad
2. Sõitjate silmade eest möödusid laiad rukki- põllud.
3. Taevas ei olnud näha kuud
4. Mind huvitab niihästi matemaatika

II. Eraldavad sidesõnad.

1. Taevakehasid ja nende liikumist uurib astronoomia
2. Kas hakkad õppima
3. Tule liuväljale

III. Vastandavad sidesõnad.

1. Talvel paistab päike küll,
2. Vend ei õpi mitte meie koolis,
3. Suurest Isamaasõjast ei võtnud osa mitte ainult mehed, ...
4. Ära mine kinno,

Harjutus 4. Täita lüngad vajalike sidesõnadega.

1. Me peame eesrindlikud olema õppimises..... distsipliinis.
2. Sügisel lendavad pääsukesed ööbikud soojale maale.
3. Siberis on palju huvitavat põllumajanduses töötuses.
4. Selle fotoaparaadiga võib teha kiirülevõtteid päikese-
paistelise pilvise ilmaga.

§ 3.

Harjutus 5. Laused ära kirjutada, samanimelistele ja sama-
liigilistele lauseliikmetele joon alla tõmmata ja seletada,
mispärast on nende vahel koma.

- A. 1. Üsna arglikult ilmusid maa alt esimesed nirekesed, paisusid, tungisid edasi. 2. Vesi jooksis hirmsa jõu ja mürinaga kraavi. 3. Mitte ainult poisikesed ja noored, vaid ka mehed ja naised, isegi vanad kaevurid jooksid kraavi äärt mööda veega kaasa. (*O. Toominga järgi.*)
- B. 1. Maharaiutud männid surusid enda alla väiksemad puud, põõsad ja rohu. 2. Ta pidi ise teie juurde tulema, kuid hakkas kõhklema. 3. Ma armastan noorte mängu ja laulu, tantsu ja nalja. 4. Jakobson kummardab viisakalt, võtab korvist muusikariista ja läheb töötuppa. 5. Mina muidugi ei püsinud paigal, vaid järgnesin temale. 6. Nad ei võinud ometi teistest maha jääda, vaid pidid neist ette jõudma.

Harjutus 6. Leida kõik täiendid ja määrata nende liik.

1. Kapis leitud ilusaid siniseid, kirjuseid ja valgeid kindaid, villaseid, puuvillaseid ja siidist rätte ning pehmeid musti ja halle sokke. 2. Vend luges suurt toredakõitelist venekeelset raamatut. 3. Mareti ees oli lumine, reejalaseist sõtkutud tee. 4. Toomas suunas oma läikiva unistava pilgu aknast välja hallile madalale taevale. 5. Vanake läks üle lumise õue raske aeglase kõnnakuga. 6. See oli vaskne, lamerik, mahuka bensiinikehaga tulemasin. 7. Madalad, lapitud ja kühmuvajunud majad toetusid seljaga vastu lepametsa. 8. Väikeses rannakülas asus trobikond halle, tuulest ja vihmast luitunud majakesi, mõni kidur puu ja vaesed liivased põllud. (*E. Männik.*) 9. Poisi suured mõtliku pilguga silmad otsekui kaalusid seda, mis oli juhtunud. 10. Rahareformi teostamine oli NSV Liidu suur välispoliitiline võit, järjekordne tõendus nõukogude riikliku ja ühiskondliku korra üleolekust ükskõik missugusest teisest riiklikust või ühiskondlikust korrast.

Harjutus 7. Järgmistest lausetest moodustada koondlauseid, sõrendatult trükitud nimisõnadele juurde lisades kaks või enam samaliigilist täiendit, mis märgivad esemete eri liike.

N ä i d i s. Kaupluses müüakse (villast) riidet. Kaupluses müüakse villast, puuvillast ja linast riidet.

1. Me loeme (vene-...) keelseid raamatuid.
2. Selles sovhoosis kasvatatakse (kõrs-...) vilja.
3. Talvel kannavad inimesed (nahast...) jalanõusid.
4. Kas sa sööd (liha-...) suppi?
5. Kas ta kannab (sinist...) ülikonda?

Harjutus 8. Analüüsida järgmised koondlaused. Alus, öeldis, sihitis, sihitismäärus ja määrus eraldada üksteisest kaksikpüstjoonega koos niisuguste laienditega, mis nende koosseisu kuuluvad. Korduvad lauseliikmed koos oma laienditega eraldada ühe püstjoonega. Korduvatele lauseliikmetele joon alla tõmmata ja küsimused juurde kirjutada.

	alus		öeldis		sih.-määrus
N ä i d i s:	Ühistud		muretsevad		oma liikmeile
	määrus				1. sihitis
palju suuremas ulatuses		v a j a l i k k e	m a s i n a i d,		
	2. sihitis		3. sihitis		4. sihitis
p õ l l u t ö ö r i i s t u,		k u n s t v ä e t i s t		j a	k õ i k e
	mida ?		mida ?		mida ?
m u u d.					

1. Nõukogude kord seab teadusele, kirjandusele ja kunstile uued, vastutavad ülesanded. 2. Marksismi tekkimine oli teadusliku mõtte suurim saavutus, tõeline avastus, põhjalik revolutsioon teaduses, filosoofias, maailmatunnetuses. 3. Õhtuti istus see mugava olemisega, juba kergesti hõbetama lõõvate juustega ja pisut vimmas seljaga mees väikese kajutilaua taga. 4. Vaevaliselt, suurte pingutustega, mitu korda kukkudes ja jälle tõustes jõudis ta teisele kaldale. 5. Leninlik-stalinlike ideede elavast ja ammendamatu allikast ammutavad bolševistlik partei ja kõigi maade kommunistid võitmatut jõudu, kindlat veendumust ja juhtivaid näpunäiteid oma võitluses kommunismi triumfi eest. 6. Maareformi seaduse põhiliseks ülesandeks oli varustada endised sulased, maatamehed ja väikemaapidajad maaga ja luua neile kindel majanduslik alus. 7. Rahvamajade tööplaanides peavad olema ette nähtud niihästi massilised kunstilised ettekanded kui ka poliitilised üritused. 8. Tšernõševski oli sügavate ja mitmekülgsede teadmistega inimene, väljapaistvate teaduslike tööde autor filosoofia, ajaloo, majandusteaduse, kirjandus- ja kunstiteooria ning

kirjandusajaloo valdkonnas. 9. Belinski propageeris alatasa oma revolutsioonilisi ideid nii suuliselt kui ka oma arvukais teoseis.

Harjutus 9. Ära kirjutamisel tõmmata samanimelistele ja samaliigilistele lauseliikmetele joon alla. Kui korduvad lauseliikmed on lause kõrvalliikmed, siis tõmmata nende põhisõnale kaks joont alla.

1. Töölised mõtlesid suurtest asjadest, uuest elust ja hiilgavast tulevikust. 2. Ta oli vaevalt kaheksateistkümne-aastane noormees, sihikindel sõnas ja teos. 3. Te olete asja käsitelnud taiplikult, meetodiliselt õigesti ja praktiku silmaga. 4. Uue olukorra ees seisis mees segasena, arglikuna, kobavana. 5. Õun ülalehtede vahel, otse silmade kohal oli juba punapõseline. 6. Põlenud palgid, purunenud telliskivid, kõveraks kaardunud raudtalad ning lömmilitsutud metallesemed moodustasid mingi nimetu kaose. (*E. Männik.*) 7. See oli avar, suurte akendega, kuid võrdlemisi madal ruum. 8. Marksistlik-leninlik teooria aitab meil maailma muuta, teda ümber teha sotsialistlikuks, kommunistlikuks. 9. Suure Isamaasõja raskeis võitlustes jäi võitjaks Nõukogude karehallis sinelis sõdur, endine lukksepp Lenini linnast tööpingi tagant, talupoeg Ukraina viljapõldudelt, kalur Saaremaa kadakaselt kaldalt.

Harjutus 10. Ära kirjutamisel tõmmata samanimelistele ja samaliigilistele lauseliikmetele joon alla ja panna koma, kuhu vaja.

1. Ainult meie sotsialistliku põllumajanduse tõttu võis meie kodumaa Suure Isamaasõja ajal varustada vajalike põllumajandussaadustega meie armeed ja samuti ka tagalat kogu meie rahvast. 2. Sotsialistlik majandussüsteem on kindlustatud kapitalistliku majandussüsteemi likvideerimise suurtööstusettevõtete transpordi- ja sidevahendite natsionaliseerimise

tagajärjel eesmärgil täielikult kaotada inimese eksploateerimine inimese poolt ja üles ehitada sotsialistlik ühiskond.

3. Eesti NSV kodanikel on õigus ainelisele kindlustusele vanaduses kui ka haiguse ja töövõime kaotamise puhul. 4. Kogu nõukogude võim Liidu Ülemnõukogust kuni külanõukoguni valitakse rahva poolt üldise otsese ja ühetaolise valimisõiguse alusel salajasel hääletamisel. 5. Üldine ja kõikehaarav ülesanne on ilmtingimata täita viisaastaku tööplaan tööstuses põllumajanduses transpordi alal samuti kultuuri ja kõigil muudel aladel. 6. Iga filosoofia põhiküsimuseks on küsimus mõtlemise suhtumisest olemisesse vaimu suhtumisest loodusesse. 7. Nõukogude heliloojate näitlejate kunstnike skulptorite ja režissööride nimed on tuntud kaugel väljaspool Nõukogude Liidu piire. 8. Kommunistlik Noorsooühing peab kasvatama noori bolševismi ideede vaimus nõukogude patriotismi vaimus piiritus andumuses sotsialistlikule korrale äratama noortes uhkust oma suure isamaa tema teaduse ja kultuuri vastu juurutama neisse nõukogude inimese kõrgeid väärtusi. 9. NSV Liidu majanduslikku elu määrab ja suunab riiklik rahvamajanduse plaan ühiskondliku rikkuse suurendamise töörahva ainelise ja kultuurilise taseme järjekindla tõusu NSV Liidu sõltumatuse kindlustamise ja ta kaitsevõime tugevdamise huvides. (*NSV Liidu konstitutsioon.*) 10. Akna alla lükatud laud pikad pruuniks värvitud pingid ukse taha seinale kinnitatud tööriiete nagi pliidi kõrval veeämbrite laud ja selle kohal seinal lihtne sakiliseks lõigatud paberitega riul — see oli toa kogu sisustus. 11. Emagi oli niisama käbe püsimatu rahulolematu. (*O. Toominga järgi.*) 12. Seltsimehed ma tänan teid kui sõpru kui nõukogude inimesi kui tublisid kaevureid. (*O. Tooming.*) 13. Lydia Koidula sündis Pärnumaal Vändra kihelkonnas 12. detsembril 1843. aastal. 14. Nõukogude Eesti valitsuse otsusel toodi suure eesti luuletaja Lydia Koidula põrm Kroonlinnast Tallinna 11. augustil 1946 luuletaja 60-ndal surmapäeval.

Harjutus 11. Panna koma, kuhu vaja.

1. Virgul kootakse ja õmmeldakse heegeldatakse ja tikitakse. (*E. Vilde.*) 2. Ta katsub oma mälestusi märkida enda ees olevale üksikule väikesele koltunud paberilehele. 3. Häälnainetas aga aegamööda soo peale rökkas metsas vastu ja kustuss siis kuskil kaugel. (*F. Tuglas.*) 4. Õiguse pärast oleks tema nimi küna mõhk suur ilma varreta supilusikas või jumal teab mis pidanud olema. (*A. Kitzberg.*) 5. See oli pisuke madal veidralt sopiline ja nurgeline tuba. (*A. Jakobson.*) 6. Ühel oli mobiliseeritud poeg teisel mees kolmandal vend neljandal ja viiendal kallim kuuendal ja seitsmendal isa. (*A. Jakobson.*) 7. Joosep ja Miina samuti teised lähedalolijad jooksid kiiresti õnnetuskohale. 8. Nellil oli seljas uus kirjavärviline kleit ja villane ruuduline kootud jakk. 9. Me ei saanudki kokku Minnaga vaid tema õega. 10. Ei Andres ega teised tema kaaslased olnud nõus meiega kaasa tulema. 11. Ta liigub kahel nõtkuval jalal peatub pöörab pead kord ühele kord teisele poole mõtleb ning astub jälle. 12. Nii metsavaht ise kui ka ta poeg olid läinud jahile. 13. Kord kõvemini kord tasemini lainetas tuhandete lauljate suust tulev mühisev laul üle inimestemere peade. 14. Kirjanik Tammsaare on sündinud Järvamaal Madise kihelkonnas Albu vallas 30. jaanuaril 1878. 15. Kaseiinvärvid ei kuiva nii ruttu kahvatuvad kui vades vähem ja on vastupidavamad niiskusele. 16. Kirjanduslikku ja ajakirjanduslikku tegevust alustas Kitzberg väga vara, tarvitades viimasel alal varjunimesid Riia-Priidu Pipramäe-Tõnu Tiibuse Jaak. 17. Pärast koera kodustusid veis ja lammakas nooremal kiviajal siga ja kits samuti hobune noorema kiviaja lõpul või pronksiaja alguses. 18. Oma Tartu ajajärgul on Koidula kaasa aidanud väga mitmes rahvuslikus kultuuriürituses mitte ainult oma lauludega vaid ka oma hingestatud isikuga mõjutanud kujunevat eesti intelligentsi ning oma laialdase kirjavahetusega tutvustanud Eestit välismaail.

19. Keskajal esines Euroopas keskkool kloostri- ja toomkoolide hiljemini ka linna- ehk ladinakoolide näol. 20. Kalapüügil püütakse lihtõngega särge ahvenat vimma latikat säinast linaskit teibaviidikat jt. spinningiga haugi lõhe iherust ahvenat jt. liblikaga hõrnast iherust ärni teibaviidikat jt.

Harjutus 12. Panna koma, kuhu vaja.

1. Ohutemperatuur oleneb geograafilisest laiuusest ajast meteoroloogilistest ning muudest tingimustest. 2. Öunasortide liigituse aluseks on nii nende välised (kuju koor ja värvus) kui ka sisemised (liha tihedus värvus maitse südamekambri kuju) omadused. 3. Reaktsioon ärritusele võib avalduda liigutustena näärmetenõristustena aistingutena afektidena jne. 4. Ööloomadel esinevad sageli ühtlane laiguline või tähniline ähmne pruunikas või hallikas värvus vaiksed liigutused ja meelte teravus. 5. Õppetegevus ülikoolides toimub peamiselt loengute seminaride praktiliste ja laboratoorsete tööde ning harjutuste teel. 6. Tarvis on vabrikuis suurt tähelepanu pöörata vanale töölistkaadrile selle säilitamisele selle eest hoolitsemisele. 7. Partei algorganisatsioon seob tööliste talupoegade ja intelligentsi masse partei juhtivate organitega. 8. Muistset kindlust piiras kõrge sakiline paekividest müür ja sügav veega täidetud kraav. 9. Kirjanik Eduard Vilde suri 26. detsembril 1933. aastal kell 10 õhtul. 10. Asukoha järgi liigitatakse umbrohud aia- põllu- karjamaa- heinamaa- prügihunniku- aiaääreumbrohuks. 11. Tekkelt liigitatakse turbad pilliroo- tarna- pruunsambla- lepa- ja madalsooturbaks. 12. Tina on hõbedaläikeline hästi taotav ja valtsitav metall. 13. Paremat vilti valmistatakse käharast lambavillast jänese- kopra- ja muskusveise-karvadest, kuna odavamate sortide jaoks tarvitatakse lehma- ja kitsekarvu. 14. Voltaire'i kirjavahetuses tulevad eriti ilmekalt esile ta elavalt reageeriv vaimiroonia ja sapisus. 15. Riistvõimlemises kasutatakse varbseinu ronimiseks ja rippeiks ja poome keha mitmekesiseks läbi-

töötamiseks. 16. Hüppeid sooritatakse hobusel kitsel hüppe-
laual vedruhoolaulal üle nõöri. 17. Võistlus sportlikel aladel
on jõu ja võimete katsetamine osavuses kiiruses tugevuses ja
vastupidavuses. 18. Bolševike partei on kasvatanud ja kasva-
tab väsimatult nõukogude rahvast patriotismi rahvaste sõp-
ruse ja piiritu truuduse vaimus kodumaale. 19. Tatarlased ja
baškiirid kasahhid ja tšuvašid marid ja udmurdid jakuudid ja
karjalased Dagestani ja teised rahvad asusid juba 1918. aas-
tal vene tööliklassi kaasabil uue vaba elu ülesehitamisele
Venemaa rahvaste üheõiguslikkuse alusel. 20. Enne Isamaa-
sõda andis Ukraina NSV poole kogu Nõukogude Liidus toode-
tavast kivisöest ligi kaks kolmandikku malmist ühe kuuendiku
masinatest ligi kolmveerand suhkrust üle kuuendiku nisusaa-
gist. 21. Väga tähtis on põllumajanduses sordiseemnete küsi-
mus teravilja põlluheina loomatoidujuurikate köögivilja jne.
alal.

§ 5.

Harjutus 13. Antud sõnale, mis väljendab sugumõistet, leida
sõnad, mis väljendavad liigimõisteid.

Linnud, kirjanikud, mängud, liiklemisvahendid, metsloomad,
metallid.

Harjutus 14. Leida antud sõnade rühmale, mis väljendavad
liigimõisteid, vastavad sugumõisted.

1. Venelased, eestlased, ukrainlased, grusiinlased; 2) Eu-
roopa, Aasia, Aafrika, Austraalia, Ameerika; 3) sirel, roos,
nelk, liilia; 4) kärbes, mesilane, herilane, liblikas, sääsk.

§ 6.

Harjutus 15. Panna vajalikud kirjavahemärgid.

1. Kitzbergi ilukirjanduslik toodang langeb kahte pealiiki
jutustused ja näidendid. 2. Eesti NSV suuremad jõed on

Emajõgi Narva jõgi Pärnu jõgi ja Kasari jõgi. 3. Lauseliikmed on järgmised alus öeldis sihitis määrus ja täiend. 4. Inimesed metsloomad linnud kalad kõik tulid kuulama Vanemuise laulu. 5. J. Sütiste Juh. Liiv ja L. Koidula need on tema lemmikluuletajad. 6. Koolipeo kavas olid järgmised palad üks Beethoveni sonaat Fadejevi romaani «Noor Kaardivägi» lavastus mõned võimlemisettekanded ja lõpuks popurrii kooli orkestrilt. 7. Kirjanduse lugemine muusika ja sport need olid Käljo armsaimad ajaviited. 8. See on küll tüdruk, kes niihästi kodus kui koolis nii töö kui puhkuse ajal igal pool ning alati on rõõmsameelne ja lahke. 9. Lahingu ettevalmistamise töö nõuab juhtkonnalt suurt loomisvõimet kuid ühtlasi mitte vähemal määral kainet mõistust organiseerimisoskust reaalsest tõsiasjadest lähtuvaid kaalutlusi ettenägelikkust ja tungimist väikseimategi piasjadeni. 10. Saksale vastuhakkamise ja saksa löömise süü eest läheb Võllamäe peremees haagikohtuniku ette... 11. Ta on suur ja tugev mees aga juba vana kehajõud tööst kurnatud tervis halvast toidust ja varasematest hoopidest nõrgendatud. (E. Vilde.) 12. Ainult üks viga oli Toomal ta jõi vahel ja oli siis äkiline ja riiakas. (E. Särgava.)

§ 7.

Harjutus 16. Panna kõik vajalikud kirjavahemärgid.

NSV Liidu tähtsamad territoriaalsed ühikud on 1) Vene NFSV-s Altai Krasnodari Krasnojarski Ordžonikidze Primorje Habarovski krai Arhangelski Vologda Voroneži Gorki Ivanovo Irkutski Kalinini Kirovi Kuibõševi Kurski Leningradi Molotovi Moskva Murmanski Novosibirski Omski Orjoli Pensa Rostovi Rjasani Saraatovi Sverdlovski Smolenski Stalingradi Tambovi Tuula Tšeljabinski Tšita Tškalovi Jaroslavl'i oblast Tatari Baškiiri Dagestani Burjaadi-Mongoli Kabardiini Kalmõki Komi Krimmi Mari Mordva Põhja-Osseedi

Udmurdi Tšuvaši Jakuudi autonoomne nõukogude sotsialistlik vabariik Adõge Juudi Oiroodi Hakassi Tšerkessi autonoomne oblast 2) Ukraina NSV-s Vinnitsa Volõõnia Vorošilovgradi Dnepropetrovski Drogobõtši Žitomiri Zaporozže Kamenets-Podolski Kiievi Kirovogradi Lvovi Nikolajevi Odessa Poltaava Rovno Stalino Stanislavi Sumõ Ternopoli Harkovi Tšernigovi ja Tšernovtsõ oblast 3) Aserbaidžani NSV-s Nahhitševani ANSV ja Mägi-Karabahhi autonoomne oblast 4) Gruusia NSV-s Abhaasi Adžaari ANSV Lõuna-Osseedi autonoomne oblast 5) Usbeki NSV-s Buhhaara Samarkandi Taškendi Ferghana Horesma oblast ja Kara-Kalpaki ANSV 6) Tadžiki NSV-s Garmi Kuljabi Leninabadi Stalinabadi oblast ja Mägi-Badahšani autonoomne oblast 7) Kasahhi NSV-s Akmolinski Aktjubinski Alma-Ata Ida-Kasahstani Gurjevi Džambuli Lääne-Kasahstani Karaganda Kzõl-Orda Kustanai Pavlodari Põhja-Kasahstani Semipalatinski Lõuna-Kasahstani oblast 8) Valge-vene NSV-s Baranovitši Bresti Vileika Vitebski Gomeli Minski Mogiljovi Pinski Polesje oblast 9) Turkmeeni NSV-s Ašhabadi Marõi Tašausi ja Tšardžou oblast 10) Kirgiisi NSV-s Džalal-Abati Issök-Kuli Oši Tjan-Šani ja Frunze oblast.

Harjutus 17. Panna kõik vajalikud kirjavahemärgid.

1. Kehvveresust võivad põhjustada mitmesugused haigus-
sed rasked või sagedad verekaotused rasked pikaldased
nakkushaigused pikaldased mürgistused arseenist elav-
hõbedast seatinast jne. 2. Kadakapuust pütid lännikud
lüpsikud puust ja karrast lusikad kõik need kolisesid perenaise
osavate käte vahel läksid vette ja tõusid sealt puhaste pale-
dega. (*F. Tuglas.*) 3. Nõrk helepunakas pirruhelk valgustab
peremehe hõlma kõva konarlikku nägu loitleb perenaise närt-
sinud põskedel värvib tüdrukute noori punapõski kurva unise
kumaga. (*E. Vilde.*) 4. Elu käis talus endist rada lüpseti

lehma pandi karjapoisile võid kannikasse ja piima pudelisse luisati vikateid võeti loogu ning Indrek lõikas soos kraavi. (A. H. Tammsaare.) 5. Muinasrahvad tarvitasid primitiivseid relvi oda mõõka nuija kärpi nooli ja kilpi. 6. Päikese ümber tiirlevad rändtähed ehk planeedid on Merkuur Veenus Maa Marss Jupiter Saturn Uuran ja Neptuun. 7. Vanemad inimesed hakkasid juttu ajama noored tantsima lapsed mängima. 8. Kalevipojal oli kolm koera üks oli Irmi teine Armi kolmas murdja Mustukene. 9. Varjevärvus metsloomadel võib esineda kas aasta läbi või ainult teatavail aastaegadel kas kogu kehal või ainult osal sellest. 10. Madalate kruusavallide ja liivaluidete ahelikud katkestavad siin-seal pinna üldist taset. 11. Keeleteadlasena on Jõgever tähtis eesti vanema keelekuju ja murrete uurijana ning keeleteaduse uemate saavutuste tutvustajana. 12. Juhtmete põikilõige valitakse vastavalt soojenemisele läbiva elektrivoolu toimel mehhaanilisele tugevusele lubatavale pingelangusele või võimsuse kaole. 13. Merelise ilmega ilmastu on jaheda sajuse ja pilvise suvega ning pehme talvega. 14. Jämedamat ümmargust ja kandilist puitkaupa müüakse kas üksikult või puidumassi järgi. 15. Lõhutud puitkaup läheb peamiselt püttide tünnide vaatide valmistamiseks ja on mitmesuguste mõõtudega. 16. Piima ja piimasaaduste kontrollimisel määratakse rasvaprotsent erikaal happekraad ja mustus. 17. Puhas plaatina on hästi taotav valtsitav ja venitatav hall metall. 18. Kindralleitnandi korraldusel kuulusid kontrollimisele sisekord õppetöö planeerimine ja arvestus kõigi astmete komandöride ettevalmistus õppuste organiseerimine punaväelaste-miinipilduritega raskekuulipilduritega suurtükiväelastega tankitõrjepüssi-meestega automaaturitega sidelastega ja luurajatega poliitilis-agitatsioonitöö organiseerimine ja läbiviimine isikulise koosseisu hulgas väekoondise polgu pataljoni ja divisjoni staabi töö tagalaasutiste töömeditsiin- ja sanitaarteenisus.

Harjutus 18. Määrata esiteks koondlauseid, siis liitlauseid.

A. 1. Muuseas on onu Viir vana soldat ning täiskarsk-lane; ta tunneb poliitikat ja maailma ajalugu. 2. Mul pole suuremat huvi tema katsepõldude vastu, kuid ma ei taha vanameest solvata. 3. Õieti need on ainult katsepeenrad, kuid jäägu temale kui peremehele õigus neid nimetada põldudeks. 4. Ent see pole veel kaugeltki kõik, seal piki kraavikallast lobbab riba hiiglapikka rukist ja kaera; ning iga peenra juures seisatab onu Viir, kobab kuuma mulda ja raputab pead: kuiv, kuiv.

5. Kõnnime heinamaasse sõtkunud rennisarnasel teerajal, ja jälle tõuseb otse meie jalge eest seesama linnupere; aga nüüd laskub noolena parve sekka üks kiskja sealt ülalt ja viib ühe neist ära. Teised laskuvad hirmunult pilliroogu, ning jälle on ääretu vaikus kogu ümbruses.

6. Onu Viir silmitseb mind naeratelles mõne hetke, väris-tab oma halli habet, võtab siis katkise kuue taskust mingi vilepillitaolise mänguriista ja puhub sellest mõne vana ning armsa viisi. 7. Laskun heinale, vahin sinisesse taevasse, kuu-lan vilepilli helisid. 8. Linn oma elanikkudega jääb kuhugi mõõtmatusse kaugusse, võib-olla seda pole olemaski praegusel hetkel. 9. Laman siin, otsekui maailma teisel äärel, kuid siiski oma päris kodus. (*O. Lutsu järgi.*)

B. 10. Koidula isamaalaulude põhimotiivideks on truudus isamaale, võitlus oma rahva õiguste eest, eesti rahva mineviku-kannatused võõraste võimualusena, kaastunne rahva valudele ja muredele, Muinas-Eesti vabadus ja virgutamine tööle ja võitlusele helgema tuleviku nimel.

C. 11. Revolutsioonilises võitluses kaitses Belinski kõige resoluutsemaid meetodeid, pooldas halastamatut arveõienda-mist revolutsiooni vaenlastega. 12. Lakkamata rõhutas Her-

zen tsaarivalitsuse kahepaiksust ja otsustamatust, häbistas iga taandsammu, paljastas reaktsioonilisi võtteid ja protestis «väikeste, osaliste paranduste viletsa süsteemi vastu».

13. Marx ja Engels elasid küll erinevates tingimustes, kuid jõudsid kumbki omal teel ühele eesmärgile: rangelt teadusliku ja revolutsioonilise maailmavaate väljatöötamiseni.

14. Marksismi ideede edasist läbitöötamist jätkasid Lenin ja Stalin, need ideed prooviti järele suurimas revolutsioonis ja maailma esimese sotsialistliku riigi ülesehitamise praktikas.

15. Kommunistlik noor peab oskama väliselt süütute faktide taga näha kodanliku natsionalisti riugast, väliselt süütu loba taga ära tunda nõukogude-vastast propagandat.

16. Rõhuvale enamikule endistest sulastest ja maatameestest on loodud iseisvad elamistingimused ning külaklike ja jõukate elementide ekspluataatorlik-majanduslik alus on tublisti piiratud.

17. Noortele kommunistidele tuleb pidevalt selgitada nõukogude võimu ja bolševike partei poliitikat, sotsialistliku ühiskonna ülesehitamise teid Eestis, — see tähendab relvas-tada neid võitluseks klassivaenlase vastu.

Harjutus 19. Määrata esiteks rindlauseid, pärast põimlauseid. Viimastes märkida pealause.

1. Igakord teen enda teada kindla otsuse mitte kunagi enam tulla ööseks järvele, kuid ma tulen siiski. 2. Juba laupäeva hommikupoole olen veldi rahutu ja õhtul mind ei pea kinni ükski vägi. 3. Juba aegsasti enne päikese tõusu oleme jälle järvel, sest meie ahnus ei tunne piire. 4. Ma norin Taa- vetiga tüli, otsekui oleks tema süüdi, et järvel on tihe udu ja karge vilu.

5. Suuremaa järves on vähki veel nii tihedasti, et üsna sagedasti võib kaabata isegi kaks või kolm tükki korraga. 6. Juhtub sedagi, et otse lootsiku serva juures musta nuiana tukub mõni haug. 7. Üks part prääksub kuskil ja kohe see- peale kostab püssipauk. 8. Valulik võpatus läbib kogu mu

olemuse, ja koju, koju tahaksin. 9. Ülal siravad hõbedased tähed ja kaldal vannub keegi purjus mees tulist kurja.

10. Lükkame lootsiku valge kase juurde, Peep loeb vähid kotti, ja siis poeme Oasti küüni, värsketesse heintesse. (O. Lutsu järgi.)

Harjutus 20. Kirjutada kümme koondlauset ja kümme liitlauset. Liitlauses näidata, kuidas on laused ühendatud, kas sidesõnadega või ilma sidesõnadeta.

§ 9.

Harjutus 21. Laused ära kirjutada, alustele ja öeldistele jooned alla tõmmata ning seletada, missugusesse liiki kuulub sidesõna.

1. Avaneb tagakambri uks ja vanaema tõmbab mu sõna lausumata endaga kaasa. 2. Kitsas ruumike on minu äraolekul veelgi kitsamaks muutunud, kuid esialgu ma ei oska selle põhjust seletada. 3. Ilus suvi on väljas, kala võtab hästi, aga mina pean toas istuma. 4. Rukkipõllu kohal sõuab üksik vares ning kuskil lahmib tiibu vana tuuletallaja. 5. Poiss on kärsitu nagu elavhõbe, ega ta püsiks vist paigal pudeliski. 6. Parajasti tulebki kaupmees üle silla, kuid ta ei vaata meie poolegi. 7. Nii on see asi, ja nii käib meie käsi. (O. Lutsu järgi.)

§ 10.

Harjutus 22. Ärakirjutamisel täita lüngad rinnastava sidesõnaga (*aga, ja, ometi, sest, kuid, ega, vaid, samuti, seepärast, kuna*) vastavalt lause tähendusele.

1. Eesti rahva mõistatuste hulgas on palju täiesti algupärast loomingut see haarab mõndagi meie talupojakultuuri eluavaldustest. 2. Hilisemad mõistatused pakuvad ka kultuuriloolist huvi ka etnograafilise arengu momente võib

neis leida. 3. Kreutzwaldi kriitika oli karm, . . . arvas lauluisa noorel Veskel olevat eeldusi luuletajaks. 4. Seminaris osutas Jakobson andekust, . . . ta paistis alati silma oma eraklikkusega. 5. A. 1871 kavatses ta hakata Tallinnas ajalehte välja andma, . . . oodatud luba jäi seekord tulemata. 6. Ajalehe sulgemine 1879. a. oli Jakobsonile rängaks hoobiks, . . . tal puudus nüüd kontakti pidamise võimalus rahvaga, samuti relv väenlaste ründamiseks. 7. Formaalselt näisid Krõlovi valmid klassitsismi jüngri tüüpilise loomunguna, . . . sisuliselt kandsid nad ümbritseva elu targa realistliku vaateleja tundmusi, püüdu paljastada aadli-Venemaa piiratust ja harimatust. 8. Suur vene kirjanik A. Gribojedov kujunes klässitsismi mõju all, . . . siiski oli just tema surematu komöödia «Häda mõistuse pärast» realismi tõeliseks aluseks vene draamakirjanduses. 9. Lermontovi luuletus «Poeedi surm» oli omapärane isevalitsusevastane proklamatsioon, . . . ta levis vääkikiirelt ära kirjades. 10. Gogoli «Õhtud talus Dikanka ligidal» on täis realismielemente, . . . tõeliseks realismi triumfiks on tema komöödia «Revident» ja proosa-poem «Surnud hinged». 11. Õpetajate instituudi töö kõrval oli Kunder vabakuulajaks Peterburi ülikoolis, . . . õppis ta käsitöö-kursustel. 12. Valged kajakad veel ei lenda vee kohal . . . partide uhke pere ei uju järvel; ainult kaks varest kiskleb seal kuskil. 13. Tšehhovit lausa ei keelatud lugemast, . . . siiski leiti natuke vara olevat meil lugeda sellist lektüüri.

14. Rongi minekuni on veel paar tundi aega, . . . enne pühi on alati palju reisijaid, . . . ma siis hakkam üsna varakult vaksalisse marssima. 15. Ammani isa juba ootab poega hobuse juures . . . on kohal ka Peeter Aruški küüdimees; mitu teistki hobusemeest on seal . . . kõik on võõrad. 16. Amman võtab minu tunnistuse, . . . ei hakka seda kohe lugema, . . . hoiab käes minu kallist paberit, silitab põlvel, liputab käes, . . . lahti ei tee; kõneleb ühest kui teisest, meenutab vanu asju ja püüab ennustada meie tulevikku, kobab taskuis, otsekui

otsiks prille, minu tunnistusega tal näikse olevat aega vist küll kuni Kaavere jaamani. (O. Lutsu järgi.)

Harjutus 23. Liita ühe numbri all olevad lihtlauseid üheks liitlauseks, tarvitades vajaduse korral sidesõnu, ning panna vajalikud kirjavahemärgid. Seletada, missugune vahekord on neil lauseil.

1. Ema ketras küll valitseja emandale mõisa. Palju sellega jõuab teenida. (E. Vilde.) 2. Soojade ilmade saabumisega on kevadiste põllutööde hoog vallas tunduvalt tõusnud. Iga uue päevaga suureneb kündjate hulk põldudel. Mitmel pool on algust tehtud kaera ja suvinisu külviga. 3. Hobune ootas ikka. Meest ei tulnud. 4. Mees kündis higist nõretades raba-veerel kämblalaiusel näljapõllul. Ta naine ketras samal ajal küla nõlvakul viletsa hurtsiku ees. 5. Mulje on muutunud. Uus varjund on juurde tulnud. Meeleolu on teiseks saanud. 6. Kolm täiskasvanut istus laua taga. Laps vahtis üle nende õlgade akende poole. 7. Miili oli hallis riides. Ta must pea oli paljas. Ta hoidis valget rätikut käes. 8. Ehitati hiigeltehaseid klaasi tootmiseks. Klaas muutus moodsa elu tähtsaks teguriks. 9. Vabrikute korstnatest kerkisid rõõsa taeva poole mustad suitsujoad. Üksteise järel huugasid viled.

Harjutus 24. Liita ühe numbri all olevad laused üheks rindlauseks, tarvitades vajaduse korral sidesõnu ja, ning, ega, ehk, või, kuid, aga, ent, vaid, sest, seepärast jne., ning panna koma, kuhu vaja.

1. Pikne on möödas. Ilm seab end pikale sajule. (O. Luts.) 2. Päike paistis heledasti. Lumi sirendas. Puudel olid klaasist oksad. (E. Vilde.) 3. Päike paistis juba üle pärnalatvade ja härrastemaja. Veel nõretasid rohuaia roosid öisest kastest. (Juh. Liiv.) 4. Öö oli vaikne, täis tuska ja leina. Kaste kaalus maha värisevat maarjaheina. Kuu kahvatult valgustas

sauna seinad. Mustad varjud magasid väljade peal. (*F. Tuglas.*)

5. Seltsimees doktor, kas see raskesti haige vana inimene peaks veel ellu jääma? On ta päevad juba loetud? 6. Novembris-detsembris peavad inimesed hakkama juba sooje riideid kandma. Kare talv võtab ikka enam ja enam võimust. 7. Hiina rohkearvuline rahvastik elatub eeskätt põllumajandusest. Hoo-
pis kõrvalisema tähtsusega on loomakasvatus. 8. 12. sajandi lõpus said liivlased esimestena saksa vallutamise objektiks. Pärast Riia linna asutamist a. 1201 sunniti nad mõne aasta jooksul alistuma. 9. Liivlaste jõukus põhines nende maa soodsal kaubanduslikul asendil. Siit käis läbi elav kaubaliik-
lemine ida- ja lõunapoolse Põhja-Euroopa vahel. 10. Nagu eestlastel, esitab leedulastelgi ühislaulu eeslaulja. Koor laulab ainult refrääni või kordab värse. 11. Algul oli Maltsvet väljarändamise vastu. 1860. a. hakkas ta rahvast õhutama välja-
rännule. 12. Üle kolme aasta pidasid eesti kodanluse nuhid ööd ja päevad jahti Viktor Kingissepale. Nad ei suutnud teda tabada. 13. Majandusliku laose vastu võitlemise periood ei ole veel kaugeltki lõpule jõudnud. See on juba andnud taga-
järgi. 14. Vahemeri võimaldab ühelt poolt otsest pääsu Euroopa lõunarannikule. Teiselt poolt on ta tähtsaks lüliks Euroopa ja India ning Vaikse ookeani vahelisel merelisel liik-
lemisel. 15. Sisemise silindri pöörlemisel imeb vaakumpump õhku vastava toru kaudu. Teise toru kaudu paisatakse õhku välja. 16. Udukogudest suurim — Andromeda udukogu — on nähtav varustamata silmale. Väiksemad on fotografeeritavad ainult suuremate teleskoopide abil.

Harjutus 25. Panna koma, kuhu vaja.

1. Algul käisid poisid kahekesi hiljem hakkas pisike Miina ka ühes käima. 2. Laar oli enne ärasõitu Antonit otsimas käinud aga ta ei saanud oma sõbraga kokku. (*J. Mändmets.*)

3. Küll sa oled aga palju lugenud! 4. Siin oli vesi vagune

ainult suurt tõusu ja vajumist oli märgata. (*J. Mändmets.*)

5. Kõik kuulasid laulikut ja ununud oli elutüdimus ning hinge-
vaev. (*A. H. Tammsaare.*)

6. Võiksid ju veel katset teha
ehk ongi seekord parem tulemus.

7. Nagu unenägi ja vanku-
sin kaks korda kakskümmend neli tundi läbi siis läksin otsust
tooma. (*Juh. Liiv.*)

8. Kohisev laine ajab laeva taga aga see
kargab nagu osav turnija laine harjale ja ainult veidikese osa
vett jõudis laine üle ääre laevale paisata. (*J. Mändmets.*)

9. Ta ei istunud enam siin kalda all armetuna mahajäetuna
vaid oli kõrgel merel ja hoidis mehiselt tüüri. (*J. Mändmets.*)

10. Aga nüüdki käib rebane igal talveööl talude ümbruses
luuramas kuid ei näita end inimestele.

11. Ants oli juba
ammu kadunud naabertalu hoonete varju ja Maali istus alles
akna all ning vaatas unistades talle järele.

12. Kas te kavat-
sete sõita meiega koos linna või on teil ette näha mõni töö mis
kaasatulekut takistab?

13. Varsti on uued ahtelademed maas
pindad võetakse varnast paarid heidavad kokku ja edasi läheb
öösine töötants üle sahiseva vilja läbi paksu halli tolmu ja
pillimänguks on jälle pintade igavene ning kõigile nii tuttav
kilk-kõlk! kilk-kõlk! kilk-kõlk! (*E. Vilde.*)

14. Kasakad sõud-
sid kiiresti oma kahetüürilistes paatides surusid tugevamini
aerudele möödusid ettevaatlikult madalikest ning kõnelesid
oma atamanist.

15. Vahuri keelu vastu ei hoidunud Tambet
eemale sakslastest vaid hakkas juba varakult nende keelt
õppima. (*E. Bornhöhe.*)

16. Lähemale jõudis hunt aga lähe-
male ka Saariku talu. (*F. Tuglas.*)

17. Ära lase jutul võita
tööd vaid lase tööil võita jutt!

18. Hobused hirnusid lojused
ammusid ja päike näis läbi tolmutilve nagu veri.

19. Nad
läksid temast mööda ega vaadanud ta poolegi.

20. Ants imes
tugevamini piipu ja laskis paksu suitsu suust.

21. Temaga
on pidanud midagi juhtuma või ta otsustas homseni oodata
ja täna ei hakanud tulemagi.

22. Ära mitte minegi ega sind
seal keegi oota!

23. Sajad killud vibisesid tema ümber kuid

Mikk ei hoolinud neist. (*E. Männik.*) 24. Looduse arenemine tervikuna ei ole lihtne looduse samade elementide kasv vaid see on üleminek uuele uute nähtuste tekkimine.

§ 11—13.

Harjutus 26. Panna semikoolon või koma, kuhu vaja.

1. Rahaline teenistus oli siin kehvast nurgast üldse vaevaline iseäranis kevadpoolset talupoeg ajas oma jõuga läbi ega võtnud naljalt välisabi ümberkaudsetes mõisades oli tööjõudude arv täis. 2. Linaharimine oli lõpetatud vähene puuraimine Jaani haiguse ajal teistele antud. (*E. Vilde.*) 3. Vaatke, rohke rukis hällib uhke nurme nõlvadel tõuvili töötab anda rohkem saaki sügisel! (*M. Veske.*) 4. Marjul käidi ainult kahes lähemas metsas kaugemale minema oli väsitav ja ülearune. 5. Aga ta oli esimeste õpetajate eksimuste läbi kooliskäimise himu sootuks kaotanud ja ta istumiskohta viimases pingis jäi nädalate kaupa soojendamata ja ta raamatuis rõõmustasid koid kõige rahulikuma pesapaiga üle, mida nad iganes maa pealt leidnud. (*E. Bornhöhe.*) 6. Pilvedesse peitis ennast päike taevakaarelt ähvardab meid äike mure musta pisarsilmaga saadab pilgu üle kodumaa. (*F. Kuhlbars.*) 7. Kuskil istusid kahvatanud nägudega päevatööst väsinud mehed ja pidasid nõu hilise õõni, mis teha järgmisel päeval oma kasvandiku kasuks kuskil üksikul vahipostil seisis sõdur kuskil lõpetas keegi oiates oma raske päevatöö ning saatis viimase tervituse omastele ja kasvandikule kelle eest oli seisnud rinnaga kuskil juhtis keegi päevitunud mees adrasahka kuskil suitsunud hoones tagus rauda nõgine Jaan Parvei kuskil kantseleis higistas keegi Jüri Peets ametlike paberite kallal kuskil ehtasid soonelised käsivarred silda kuskil seisis raudteemee tuisus ei kuskil pidi tõesti keegi olema kes hoolitses kasvandiku eest. (*O. Lutsu järgi.*)

Harjutus 27. Panna koolon, kuhu vaja.

1. Neiu Kaasike lahkus kauemaks ajaks köstrimajast ta viidi ühte ligidalolevasse mõisa õmblejaks. (*E. Särgava.*)
2. Teel paistab alles tähepalg, ilm näeb alles und, kuid kurvalt seisab sõnajalg talt läinud õitsmetund. (*J. Tamm.*)
3. Madis ajas enese sirgu ja vaatas kodu poole perenaine Madli vihtus koeri suure hooga ja vaigistas neid. (*E. Särgava.*)
4. Andresel oli veel ainult üks soov siin maailmas näha oma silmaga, kuidas võhivõõrad inimesed tulevad Vargamäe jõe äärde ja hakkavad siin midagi tegema. (*A. H. Tammsaare.*)
5. See suvi oli halb sadas sageli vihma ja ilmad olid vilud.
6. Teel juhtus katastroof autoratas purunes ning sõiduk veeres kraavi.
7. Seal juhtus Hurdale õnnetus ta isa jäi pimedaks.
8. Aga sinna ei saanud sisse minna, ei olnud jalaga astumise ruumi kakskümmend saarlast-puulõikajat magas põrandal. (*A. Kitzberg.*)
9. Ometi oli Ott üsna harilik poiss müts pisut kuklasse lükatud, pintsak palja särgi peal ja säärsaapad jalas. (*A. H. Tammsaare.*)
10. Tahan teda kuidagi aidata, ent onu Viir tõrjub käega pole siin midagi aidata. (*O. Luts.*)

Harjutus 28. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Kes tasa käib käib targu kes targu käib saab kaugele.
2. Kollased leetpõõsad torkasid ülespoole oma püramiidseid latvu valge ristikehin kirendas päevavarjutaoliste niitudena tihedikus ajas pead taevas teab kust siia sattunud nisukõrs.
3. Tegija käed leiavad tööd magaja magu näeb nalga.
4. Jälle kulus Vargamäe Andresel üks talv kus polnud õõ ega päeva vahet ta vedas materjali et uut rehetuba ja rehealust ehitada. (*A. H. Tammsaare.*)
5. Kambrite ehitamise ajal olid Oru mehed ja hobused kutsumata appi tulnud nüüd ei tulnud nad kutsudeski sedavõrd oli üleaedsete vahekord aastate jooksul muutunud (*A. H. Tammsaare.*)
6. Valgeid laaste pidi

olema terved virnad ning pukkide all sõredat saepuru rohkem kui jahu nende suures kirstus. (A. H. Tammsaare.) 7. Pealegi oldi lastega nüüd palju karmim ei lubatud neid paljalt enam tuppa ega rehe alla lumehangest ja aida- või laudateest rääkimata. 8. Kohale jõudes nägi Andres, mis Matu soosillal teinud Pearu turbaaugud olid palju suuremaks kasvanud ja turbalade sillal läbipääsematuseni kõrgeks tõusnud. (A. H. Tammsaare.) 9. Tänavu sõideti Eesperest kahe hobuse ja reega ning sõitjaiks olid vanuse järgi Liisi Maret Andres Indrek Ants ja Liine. (A. H. Tammsaare.) 10. Ometi oli selle tammi iga lühem kui kahel esimesel tema lõhuti nõnda et Pearu õieti ei teadnudki kes ta lõhkus. (A. H. Tammsaare.) 11. Vaesus tuleb siin loodusele appi ja aitab väetikest haiguste ja tõbede vastu panetada alasti või poolalasti palja jalu ja palja peaga nii kasvab popsilaps üles vihmas ja lumes tuules ja tormis kuivas ja märjas. (E. Vilde.)

§ 14—17

Harjutus 29. Panna puuduvad kirjavahemärgid.

1. Habe oli nagu öeldud Peetri au. (A. Kitzberg.) 2. Poiss oli aga nagu tulevane jutumees kunagi suure kujutlusvõimega ja seepärast mis seal salata natuke arg. (M. Nurmik.) 3. Victor Hugo loe: ügoo on tuntud prantsuse kirjanik. 4. Peeter pidi olema nii arvati vähemalt väga kaval. 5. Mitmed uuemal ajal tarvitusele võetud sõnad nagu «mainima», «suhtuma», «saavutama» jne. paljud neist on laenatud soome keelest on nüüd tuttavad igale koolipoisile. 6. Mihkel Veske surn. 1890 oli mitte ainult luuletaja, vaid ka keeleteadlane. 7. «Teie olete ju koolitatud inimene» vastasin ma «ja saate asjast aru küll!» (E. Särgava.) 8. Mehed jooksid nad kartsid nimelt hiljaksjäämist nii et tolm tuiskas taga. 9. Paljud inimesed näiteks sinagi on väga uudishimulikud. 10. Läksime

seekord see oli juba ammu Kõrvemetsa küttepuid tooma. 11. Läksime nimelt mina ja mu vend juba varakult teele. 12. Istuge olge hea siia toolile! Juba poiss läinud no mis sa oskad öelda jälle jõeale kala püüdma! 13. Tuleb lumine veski-poiss ilm on vahepeal tuisule läinud tulevad Lesta Tali Luts ja veel mõned teised. (*O. Luts.*) 14. Kõik kes seda imeasja nägid ja seda nägid kõik mõistsid et Maiel ja Kaarlil peab midagi olema või neil peab midagi tulema muidu see olla ei või. (*A. H. Tammsaare.*) 15. Sellepärast siis kuna supp keeda poriseb käi sirbiga või vikatikriipsuga head selleks ei võeta mööda aiaveeri ja põllupeenraid koobitse ja korja kitku ja kannu sest see on perenaise kohus. (*A. H. Tammsaare.*) 16. Esimese lume saabumisel tänavu tuli ta varakult olid kõik välistööd korras ainult paar viljaauna seisis veel väljakul. (*A. H. Tammsaare.*) 17. Võttis pika ridva otsis pihlakat aga leidis toominga painutas sellest suure pikerguse võru, millele perenaine õmbles külge tüki särgialase riidet. (*A. H. Tammsaare.*)

Harjutus 30. Panna kirjavahemärgid, kuhu vaja.

A. 1. Sakslased ei vallutanud Moskvat kuid seevastu vallutas Nõukogude armee Berliini. 2. Nõukogude kord on osutunud mitte ainult riigi majandusliku ja kultuurilise tõusu organiseerimise parimaks vormiks rahuaegse ülesehituse aastail vaid ka rahva kõigi jõudude mobiliseerimise parimaks vormiks vastupanu avaldamiseks vaenlasele sõjaajal. 3. Mälestus Leninist mitte ainult ei ela vaid võtab ikka enam ja enam maad inimeste teadvuses. 4. Sõdu ei tule vaadelda isoleeritult vaid seoses sõjale eelneva poliitikaga. 5. Pariisi Kommuuni eesotsas seisis kaks parteid blankistid ja prudonistid kuid kumbki neist ei olnud kommunistlik. 6. Karl Marx ja tema poolt juhitud tööliste rahvusvahelise koostöö peanõukogu I Internatsionaal pidasid sidet Kommuuni tegelastega andsid

neile nõu juhtisid tähelepanu vigadele paljastasid reaktsioonilise ajakirjanduse laimu. 7. Klassivõitlus kestab ta on ainult muutnud oma kuju ja meie ülesanne on allutada kõik huvid sellele võitlusele. 8. Sõda on kapitalistlikele maadele niisama loomulik ja seaduslik olukord nagu töölisklassi ekspluateeriminegi. 9. Uus tööstus vajas vaba palgatööd samal ajal aga elas talupoegade enamik pärisorjuses. 10. Viimaste aastakümnete vältel enne Suurt Sotsialistlikku Oktoobrirevolutsiooni parandas töölisklass veidi oma olukorda lühenes tööpäev suurenes palk töölisklassi ladvakihil võimaldus vähe paremini elada. 11. Kuid ühes sellega suurenes ka tööliste ainelise olukorra kindlusetus kuna ühes kapitalismi arenemisega sagenesid kriisid mille ajal sajad tuhanded töölised vallandati töölt ja tehaste väravate juures suurenes tööliste tagavaravägi. 12. Viiskümmend miljonit tonni malmi kuni kuuskümmend miljonit tonni terast mitte vähem kui viissada miljonit tonni sütt ja kuuskümmend miljonit tonni naftat aastas nii palju toodame me viieteistkümne kahekümne aasta pärast. 13. Maaalalt ja rahvaarvult võrdub Ukraina NSV Prantsusmaaga ja on rohkem kui kümme korda suurem Taanist. 14. 1948. a. algul jõudis lõpule kõigi Balkani riikide välja arvatud Kreeka liitumine tugevate majanduslike ja poliitiliste sidemetega omapäraseks sõbralike riikide pereks.

B. 1. «Jah ilus on ta küll aga lori,» vastas Anton. «Ja pealegi mitte ükski lori vaid võimatu. Niisugune kirjutus on inimese mõtete arusaamise õige mõistuse suretamine ja pimes-tamine. Hobusevaras jätab sul jah hobuse võtmata jõulujutluse pärast! Oota seni!» (*E. Särgava järgi.*) 2. Nõnda oli elutuba igast neljast küljest muude ulualustega täidetud eespool eeskoda taga ladu kõrval kamber ja rehealune. 3. Jaan toetas jalad vastu ahju tallaalused läksid pikkamisi soojaks. 4. Nõores eas Tartu ülikoolis õppimise ajal oli ta küll paberosse suitsetanud oli odavam aga nüüd ei teinud ta seda tükil ajal. (*E. Särgava.*) 5. Rong lähenes jaamale vähendas käiku vilis-

tas heledasti vagun kaldus pöörangu kohal tasakesi küljelt küljele. 6. Komina nii nimetatakse meie pool väikest pimedat ruumi üks avaneb nii järsku ja ootamatult et me kõik võpatame.

Harjutus 31. Panna kirjavahemärgid, kuhu vaja.

1. Koosna peremees jutustab edasi pooleldi emale pooleldi endale: «Ei tea kuhu kuramus see masin jääbki nii kauaks? Ja ise veel lubas tulla hästi vara see Tonska August. Kas hakkas eile jälle pummeldama või said bensiin ja õli otsa.»

2. Aga tuleb niihästi masin ja tulevad ka külalised. 3. Varsti käib Koosna rukkiväljal puhanud inimeste kibe töö. 4. Mehed tõstavad ja nõõtavad hobused veavad masin uriseb ja undab ning neelab vihke. 5. Naised nende hulgas Millagi koristavad õlgi ja riisuvad hakkide asemeid kaks tüsekat ja punapõselist on koguni allalaskjad. 6. Jüri ise tegutseb terakohtide juures ja võtab vastu mida loodus tänavu oma helde käega nii rohkesti on õnnistanud. 7. Aga kes vähegi mahti saab ja seda ikkagi leidub heidab usutleva ja hindava pilgu Milla poole need on juba kuulnud teavad...

8. Pärast pruukosti tuleb väljale veel üks inimene keegi keskealine naisterahvas suurrätik õlul ja korvike käes Koosna Juuli õieti küll endine Koosna Juuli tuleb jah nii kaunis aeglaselt, vaatab ringi ja annab lähemalolijaile jõudu. (*O. Lutsu järgi.*) 9. Kubjas rändab edasi talust tallu ei ainustki peremeest kodus. 10. Naised lapsed hirmu täis majapidamine ui ai nuttu ja ohkamist kõik kohad täis.

11. Sepa talu toa peavalgustajaks oli ainult ukse sisse lõigatud suur auk sest see käelaiune nõgise klaasitükiga täidetud avanduseke ei võinud naljalt akna nime pälvida. 12. Mainitud suurest ukseaugust tossas suits välja ja pääses väline valgus sisse. 13. Sealt hüppasid sisse ja välja kanad kass ja koer ning mõnikord toetas siga oma tõsise mõtleva nina ta servale.

14. Sellest august tuleva valguse paistel tehti päeva ajal ära kõik tubased tööd ja toimetused seal kedrati kraasiti villu kooti kangast tahuti pütilaudu või vankrikodaraid pandi teomehele leivakotti söödi soeti päid riidetuti kirikuminekuks.

15. Vilets nagu säng ise oli ka selle sisu pahnaks magatud õled küljealuseks õlevihk peapadjaks igapäevane kampsun selle pehmendamiseks ja vana katkine kasukatükk soojendajaks vaibaks.

16. Kogu ruumi üle valitses aga võimsalt määratu ahi see talumaja auväärt kivikants. 17. Ahju külgi elustasid rahulikult jalutavad prussakad ja selle pragudes pidasid kilgid laulu-pidu. 18. See andis sooja tervele toale oli keedu ja küpsetuskohaks ning kinkis tuhka leeliseks millega pesu pesti sest seep oli taluinimesele tol ajal liiga kallis leelis ja kurikas täitsid selle aset. (*E. Vilde järgi.*)

Sisukord.

Eessõna	Lk. 3
-------------------	----------

Esimene osa.

I. Koondlause.

§ 1. Samanimelised ja samaliigilised lauseliikmed	5
§ 2. Sidesõnad koondlauses	7
§ 3. Kirjavahemärgid koondlauses	9
§ 4. Samaliigilised ja eriliigilised täiendid	12
§ 5. Kokkuvõtvad sõnad koondlauses	14
§ 6. Kirjavahemärgid kokkuvõtvate sõnade ees ja järel	15
§ 7. Kokkuvõte kirjavahemärkide tarvitamisest koondlauses	16

Teine osa.

II. Liitlause.

§ 8. Liitlause mõiste ja liigitus	17
---	----

III. Rindlause ehk parataks.

§ 9. Sidesõnaga rindlause	20
§ 10. Kirjavahemärgid sidesõnaga rindlauses	22
§ 11. Sidesõnata rindlause	24
§ 12. Kirjavahemärgid sidesõnata rindlauses	24
§ 13. Kokkuvõte kirjavahemärkide tarvitamisest rindlauses	26

IV. Kiillause.

§ 14. Kiillause mõiste ja tarvitamine	26
§ 15. Kiillause kirjavahemärgid	27
§ 16. Kokkuvõte kirjavahemärkide tarvitamisest kiillauses	28
§ 17. <i>Jah</i> ja <i>ei</i> lause algul	28
Harjutused	30

*Vastutav toimetaja Arnold Kask.
Keeleline toimetaja Nikolai Remmel.*

Ladumisele antud 28. VIII 1948. Trükkimisele antud 24. IX 1948.
Trükiarv 4500. Paber 56×79, $\frac{1}{16}$. Trükipoognaid $5\frac{5}{8}$. Trükitähti
trükipoognas 34.560. Arvutuspoognaid 3,13. MB-08004. Trükikoda
„Noor-Eesti“, Tartu, Kastani 38. Tellimise nr. 925.

На эстонском языке.

Проф. К. Куре, Грамматика эстонского языка
для X класса. I тетрадь.

80 KOP.

A-17456

TÜ RAAMATUKOGU

1 0300 00495607 6